

Verslag van een openbaar verhoor

De parlementaire enquêtecommissie Corona heeft op 24 augustus 2026 **de heer Dijkhoff** als getuige gehoord.

Voorzitter: De Kort

Griffier: Rijkers

Aanwezige leden van de commissie: Huidekooper, De Kort, Lammers, Mutluer en Poortman.

Aanvang 10.00 uur.

De **voorzitter**:

Ik open de vergadering. Het is vandaag maandag 24 augustus 2026. Aan de orde is het eerste openbare verhoor na de zomerstop. Deze gehele week staat in het teken van het handelen van de Tweede Kamer.

Ik verzoek de griffier om de getuige naar binnen te leiden.

(De heer Dijkhoff wordt binnengeleid door de griffier.)

De **voorzitter**:

Voordat we gaan starten geef ik de aanwezige pers kort de gelegenheid voor een fotomoment.

(Er worden enkele foto's gemaakt.)

De **voorzitter**:

Corona was een pandemie die begin 2020 leidde tot een wereldwijde crisis. Het kabinet nam maatregelen die ons troffen in het dagelijks leven. Ook de Tweede Kamer had een belangrijke rol in die besluitvorming. Als parlementaire enquêtecommissie Corona zijn wij ingesteld om namens de Tweede Kamer te komen met een grondige, breedgedragen terugblik op die coronaperiode, om te leren voor een volgende pandemie of langdurige crisis.

Meneer Dijkhoff, u bent opgeroepen als getuige voor de enquêtecommissie. In het eerste coronajaar was u fractievoorzitter van de VVD. Deze gehele week staat in het teken van het handelen van de Tweede Kamer en de besluitvorming door de Kamer.

Dit verhoor vindt plaats onder ede. U heeft ervoor gekozen de belofte af te leggen. Daarmee bevestigt u dat u de gehele waarheid en niets dan de waarheid zal zeggen. Ik wil u verzoeken om te gaan staan.

(In handen van de voorzitter legt de heer Dijkhoff de belofte af.)

De **voorzitter**:

Dan staat u nu onder ede. U mag weer gaan zitten.

Voordat we gaan beginnen aan dit openbare verhoor: heeft u nog vragen aan de commissie?

De heer **Dijkhoff**:

Nee, op dit moment niet.

De **voorzitter**:

Dit verhoor zal worden afgenomen door de collega's Lammers en Poortman. Het kan zijn dat ik een enkele aanvullende vraag ga stellen. We hebben veel te vragen, dus laten we snel beginnen. Voor het eerste onderwerp geef ik graag het woord aan collega Lammers.

Mevrouw **Lammers**:

Ook namens mij van harte welkom. We gaan met u terug naar het begin van de pandemie. De eerste maatregelen tegen corona richten zich vooral op Noord-Brabant, waar de besmettingen als eerste zijn. Zo adviseert het RIVM op vrijdag 6 maart 2020 aan de inwoners van Noord-Brabant om bij klachten thuis te blijven. Op maandag 9 maart 2020 volgt de oproep om thuis te werken als dat mogelijk is. Zelf woont u ook in de provincie Noord-Brabant. Welke gevolgen hadden de adviezen voor u als fractievoorzitter?

De heer **Dijkhoff**:

Ik kon niet meer uit huis, of in ieder geval niet meer uit Breda weg, omdat ik vond dat ik de voorschriften strikt moest naleven. Vanaf dat moment werd alles op afstand, dus ik ruimde mijn werkkamer op en installeerde daar een plekje om alle vergaderingen op afstand te kunnen doen. Dat is de praktische kant. Het heeft maar anderhalve week geduurd dat er in Brabant meer maatregelen waren dan in de rest van het land, maar dat leidde ook tot het besef dat het vrij snel kan vervreemden. Als je iemand in Den Haag aan de lijn had, was het ook van: ja, maar is het nou echt zo ernstig? Ik woonde echter vlak bij het ziekenhuis. Je hoorde de helikopters overvliegen die

mensen aan het overplaatsen waren. Maar praktisch was het vooral dat ik op afstand mijn werk moest doen.

Mevrouw **Lammers**:

Op donderdag 12 maart 2020 kondigde het kabinet de eerste maatregelen voor heel Nederland af. Op zondag 15 maart 2020 volgde de sluiting van het onderwijs en de horeca. Zocht het kabinet van tevoren contact met u over die maatregelen? Kunt u iets vertellen over hoe dat ging?

De heer **Dijkhoff**:

Ja, in die zin dat je natuurlijk ... Ik denk dat er in het begin, ook bij de hele Kamer, een groot gevoel was van "wat gebeurt hier?" en "het kabinet moet de ruimte en de steun krijgen om de maatregelen te nemen die het nodig heeft". Volgens mij belden ze in het begin ook de oppositie of de niet-coalitie, hoe je het ook wil noemen. Er werd veel telefonisch gedaan. Je werd op de hoogte gebracht van dingen als "waar staan we eigenlijk?" en "wat zit eraan te komen?". Dat ging meer op die manier, met calls, dan voorheen.

Mevrouw **Lammers**:

Wie namen dan vooral contact met u op? Of met wie nam u contact op?

De heer **Dijkhoff**:

Even kijken. Ik had veel contact met de premier, Mark Rutte, en in het begin natuurlijk met Bruno Bruins, maar die was vooral heel veel bezig. We hadden weleens een ... Hoe noem je dat? We hadden nog geen Teams- of Zoomcall, maar een telefonische conferencecall met bijvoorbeeld de coalitiefractievoorzitters en met de premier of maar net wie het woord voerde.

Mevrouw **Lammers**:

Wat was er voor u vooral belangrijk bij die gesprekken?

De heer **Dijkhoff**:

Op dat moment zit je natuurlijk sowieso allemaal in een nieuwe situatie, dus is het vooral veel bijpraten en vragen stellen als "goh, wat kan er?" en "wat komt er op ons af?". Je probeert vooral te wegen ... Ik weet nog dat ik, omdat ik natuurlijk al iets eerder in die maatregelen zat, meer zat te duwen, van: het gaat echt niet zomaar voorbij; je ontkomt er niet aan. Dat was een beetje mijn mindset. Tijdens carnaval werd er nog even gelachen om de opmerkingen van Jaap van Dissel dat het meestal in kleine kring wordt

gevierd. Toen dachten we: nou, laten we maar niet vertellen hoe het echt zit en genieten van het feest. Maar vrij snel daarna kwam toch wel een ander soort kater, van: wat hebben we aangericht, wat is er door dat virus eigenlijk aangericht, tijdens het feestvieren en de sociale verbondenheid van carnaval, zonder dat we het wisten? Het sloeg dus vrij snel om. In die calls neem je het tot je. Op dat moment is het vooral iets wat op je afkomt. Je hebt meer vragen dan er antwoorden zijn en het kabinet heeft die antwoorden ook niet.

Mevrouw **Lammers**:

Ik hoorde u net zeggen dat u, omdat u in Noord-Brabant woont, eigenlijk dicht bij het vuur zat, om het maar even zo te zeggen. Had u ook het idee dat u de ernst van de situatie moest overbrengen?

De heer **Dijkhoff**:

Soms wel. Niet bij iedereen, hoor, maar soms wel. Soms had je iemand aan de lijn die het een beetje relativeerde. Dan dacht ik: ik kan de telefoon wel even uit het raam hangen; dan hoor je de helikopters. Maar ik denk dat het er bij mij wel toe heeft geleid dat ik qua mindset eigenlijk het hele jaar daarna ook altijd wel aan die kant heb gezeten: de strenge kant, de behoedzame kant, de ernstkant. Dat is ook iets wat je overkomt omdat je in die situatie zit, denk ik, gecombineerd met het karakter dat ik dan kennelijk heb, maar dat was wel zo, ja.

Mevrouw **Lammers**:

U refereerde net aan calls. Had u die ook met meerdere mensen tegelijk? Of waren dat een-op-een-...

De heer **Dijkhoff**:

Ja, dat gebeurde ook, bijvoorbeeld met de fractievoorzitters. Je belde natuurlijk ook met anderen en je had natuurlijk de calls met je eigen fractie. Als fractie waren we vrij snel al in de modus van: oké, we moeten zo veel mogelijk blijven functioneren, maar we moeten zo snel mogelijk accepteren dat dat heel anders moet dan voorheen. Er werd dus allerlei apparatuur aangeschaft. Toen moesten we nog kijken welke software geschikt was en dat soort ... Wij zaten dus ook echt meteen in die hands-onmodus van "oké, hoe kunnen we zo veel mogelijk ons werk blijven doen?" en "stel je nou voor dat het heel lang gaat duren voordat we weer fysiek bij elkaar mogen komen". Dus dat ook.

Mevrouw **Lammers**:

U zei net "fractievoorzitters". Waren dat alleen de fractievoorzitters van de coalitie of had u ook ...

De heer **Dijkhoff**:

Met het kabinet hebben we volgens mij geen call gehad met andere fractievoorzitters erbij; volgens mij werden die daarna ook geïnformeerd. Zeker in het begin werden volgens mij alle fractievoorzitters gebeld vanuit het kabinet als dingen snel moesten; niet voor formele instemming maar meer op de hoogte houden. Formeel gezien had het kabinet wettelijk ook gewoon de ruimte en bevoegdheden om te handelen, dus ja, ze hadden niet hoeven bellen, maar ik denk dat het wel goed was om dat te doen.

Mevrouw **Lammers**:

Maar had u ook contact met fractievoorzitters van de oppositie?

De heer **Dijkhoff**:

Ja, niet ... Twee dingen, denk ik. Het ene was gewoon dat je belde, niet met iedereen maar wel met sommigen, met wie je gewoon contact had van: hoe zien jullie dit en hoe zit dat? We hadden een beperkt aantal calls als fractievoorzitters met de Kamervoorzitter, die gingen over hoe de Kamer haar werk zou moeten doen. Daarin zaten de fractievoorzitters gezamenlijk.

Mevrouw **Lammers**:

Ja, oké. U zei er daarnet ook al even wat over, maar na de afkondiging van de eerste landelijke maatregelen vinden er in de Tweede Kamer dan ook debatten over plaats. Vanuit de VVD-fractie neemt uw collega-Kamerlid de heer Veldman deel aan de debatten in maart 2020, omdat u thuisblijft vanwege de klachten die u dan heeft. De VVD-fractie steunt de maatregelen van het kabinet. U zei net al: ik was zelf voorzichtig, omdat ik zag wat er gebeurde. Wat waren de uitgangspunten van uw fractie?

De heer **Dijkhoff**:

Ik denk ...

Mevrouw **Lammers**:

Kunt u dat nader toelichten?

De heer **Dijkhoff**:

Ja, nou ja, je hebt natuurlijk veel onzekere ... Ik denk dat er twee lijnen zijn.

Je hebt gewoon de inhoud. Daarover heb je natuurlijk ook in een fractie discussies die, denk ik, net zoals in alle fracties op dat moment alle kanten op gaan. Wat betekent dit? Is het genoeg? Er waren landen die veel strengere lockdowns hadden. Er verscheen allerlei informatie en iedereen was op dat moment bezig op z'n eigen manier om expert te worden in zaken waar hij tot dat moment misschien nog nooit over nagedacht had. Dus je kreeg de vraag: moeten die strenger? Je kreeg de vraag: wat doet dit met de economie? Al die vragen leefden wel. Dus dat is de inhoud. Daarnaast ontkom je er niet aan dat ... Wij waren de grootste fractie en we waren ook de dragers van de coalitie. Het kabinet en de coalitie zullen niet de geschiedenisboeken in gaan als de meest dualistische kabinet-en-coalitie in de geschiedenis. We hadden sterke regie vanuit de coalitie, even los van corona, met de fractievoorzittersoverleggen. Nou, dat heeft voor- en nadelen. Ik geloof dat het nu iets anders gaat. Dus het was natuurlijk ook heel erg een beetje een "rally 'round the flag"-gevoel, in elk geval bij ons maar ik denk ook bij andere coalitiepartijen. De mensen in de echte frontlinie zijn mensen die besmet raken en mensen die werken in de ziekenhuizen en verpleeghuizen. Die staan echt in de frontlinie van het virus, en dan de burgemeesters. Maar bestuurlijk, landelijk, is het het kabinet en hun eerste lijn van steun is gewoon de coalitie. Dus dat gevoel heeft, denk ik, zeker meegespeeld in hoe je daar dan in staat. In de eerste weken was dat gevoel eigenlijk heel breed in de Kamer. Toen had de hele Kamer wel het gevoel van: oké, wat er nu op ons afkomt, hebben we nog nooit meegemaakt; we gaan het kabinet natuurlijk zeker controleren, maar ze moeten ook voelen dat ze de steun hebben om ingrijpende maatregelen te nemen als die nodig zijn. Ik denk dat de teneur in de Kamer in het begin eerder was dat het strenger moest dan dat het niet streng genoeg was.

Mevrouw **Lammers**:

U zegt: het ondersteunen van het kabinet was een deel van onze rol, ook van de VVD-fractie. Had u nog meer ... Hoe zag u die rol?

De heer **Dijkhoff**:

Dat is echt het prille begin. Daarna heb je ook door: dit is niet iets korts, dus hoe houden we dit vol? Toen was de vraag ook: zijn de maatregelen proportioneel? Zijn ze logisch? Is er ook oog voor de pijnlijke gevolgen, want elke keuze heeft ook zeker nadelen? Is er dan ook oog voor de menselijke kant en voor de compensatie? Financiële compensatie werd natuurlijk op een gegeven moment ook een heel grote component. Komen er wel genoeg geluiden binnen? Komen er geluiden uit de samenleving? Komen die wel

voldoende binnen bij de beperkte kring van kabinetsleden die erbij betrokken zijn en bij het OMT, dat hen natuurlijk adviseert? Het OMT heeft zeker een expertise, maar die ziet niet op alles in de wereld. Dat is expertise op een duidelijk terrein, namelijk virusbestrijding. Daar zou ik ook geen andere experts voor inhuren, maar dat is dan ook hun blik en hun rol. Dus vonden we op een gegeven moment als fractie ook heel erg dat we, buiten een weging van de maatregelen, in die debatten ook nadrukkelijk geluiden naar voren moesten brengen – ik denk dat alle fracties dat hebben gedaan – waarvan we ons afvroegen: worden die wel voldoende gehoord, krijgen die wel voldoende aandacht?

Mevrouw **Lammers**:

Ja. En hoe zag u als fractievoorzitter de controle op het kabinet?

De heer **Dijkhoff**:

Ja, een beetje zoals ik net zei. Is het proportioneel? Is het uitlegbaar? Is het logisch? Maar die controle is wel anders in zo'n situatie dan in normale tijden. Je kunt moeilijk de tijd stilzetten. De gebeurtenissen vinden in een heel snel tempo plaats. Het gaat over een terrein waar maar weinig mensen expertise op hebben. Je hebt ook amper tijd om expertise op te bouwen. Het kabinet leunde natuurlijk sterk op de adviezen die ze kregen van experts. Ik denk dat het goed is dat we als Kamer heel snel onze eigen technische briefings met het OMT organiseerden, zodat elke Kamerfractie rechtstreeks vragen kon stellen aan het OMT. Dat waren geen politieke vragen, maar wel meer technische vragen: hoe werkt dat eigenlijk? We moesten namelijk in één keer allerlei dingen beheersen, zoals het R-getal en de hamer, waar maar weinigen – ik zal niet zeggen "niemand", maar wel weinigen – ooit aan gedacht hadden. En er is tijdsdruk. Je hebt een persconferentie. De dag erna heb je een debat. Dan heb je een hoop stukken. Je kunt ook moeilijk zeggen "we doen het debat een week later", want op sommige momenten was er dan alweer een persconferentie. Het virus wacht daar niet op. Daar zat dus wel een spanning op. De informatieasymmetrie zat volgens mij niet per se tussen de Kamer en het kabinet, maar die zat 'm in de expertise. Dat is een lastige.

Mevrouw **Lammers**:

Ja. U zei net dat er bij dit kabinet over het algemeen een sterke regie was vanuit de fractievoorzitters, als ik het goed zeg.

De heer **Dijkhoff**:

Ja.

Mevrouw **Lammers**:

Was dat bij het coronabeleid ook zo?

De heer **Dijkhoff**:

Dat was anders. Je hebt niet ... Stel je voor dat je een begroting hebt. Daar heb je natuurlijk ruim de tijd voor. Die zie je aankomen. Daar was natuurlijk ook wel kritiek op, maar de rol van de fractievoorzitters en de coalitie was daar wel heel sturend in. Dat heb je nu niet. We werden wel bijgepraat. Los van het feit dat er ... Nou ja, op een gegeven moment had je de hele cyclus van OMT-advies, ministerraad, Catshuis en dan een persconferentie. Er was een vrij open informatiesysteem in het land, had ik het idee. Het was vaak zo dat je bij een bijpraatmoment eigenlijk uit de pers al wel wist waar het over ging. Wat mij ook altijd trof, was dat de duiders van de NOS wanneer de persconferentie begon, gingen vertellen wat we in de persconferentie te horen zouden krijgen. Dat heb je met dat soort zaken die heel snel gaan, maar daar kon je ... Ja, het was wel anders. Het was niet: hier heb je vijf scenario's; denk er nog eens over na. Het was reactiever. Je kunt ook zeggen: het was dualistisch. Dat mag. Het is net hoe je het wil wegen.

Mevrouw **Lammers**:

Ja. Voormalig minister Koolmees van Sociale Zaken en Werkgelegenheid gaf in zijn openbare verhoor aan dat het kabinet eigenlijk steeds streefde naar een breed parlementair draagvlak voor het coronabeleid. Hoe keek u aan tegen dat brede draagvlak voor het coronabeleid?

De heer **Dijkhoff**:

Ja, liefst wel. In het begin was dat gevoel van rally 'round the flag, zoals ik schetste als het ging om mijn eigen fractie, Kamerbreed, denk ik. Naarmate zoiets langer duurt en je ook de nadelen van maatregelen gaat merken, wordt het logischerwijs politieker en wordt die steun minder breed, minder unaniem, minder vanzelfsprekend. Dat is allemaal heel erg logisch. Maar bij zulke zwaarwegende maatregelen, die direct ingrijpen in het leven van mensen, heeft het wel de voorkeur dat je daar brede steun voor hebt en dat je dus ook breder meeweegt wat partijen zeggen, ook buiten de coalitie. Het is natuurlijk ook weleens een keer gebeurd dat er openlijk een verschil van inzicht binnen de coalitie was, bijvoorbeeld over de avondklok. Aan de ene kant kun je zeggen: lekkere meningsverschillen zijn hartstikke fris en fijn.

Maar voor het draagvlak onder dat soort maatregelen en voor de stabiliteit van het bestuur is dat niet per se behulpzaam.

Mevrouw **Lammers**:

Hoe zorgde u er dan toch voor dat er voldoende draagvlak was, als er dus een maatregel was waarover bijvoorbeeld binnen de coalitie anders werd gedacht?

De heer **Dijkhoff**:

Dat is een deel ... Dat is per dossier eigenlijk verschillend. Kijk, bij dingen als die noodpakketten kon je traditioneel natuurlijk politiek gezien zeggen: laten we ook iets steunen dat er nog niet in zit en waar een paar partijen in de oppositie heel erg aan hechten, zodat we een breder draagvlak hebben. Als iemand over zoiets als een avondlok zegt daar principieel moeite mee te hebben, dan valt er niet heel veel meer te discussiëren. Dan is het aan kabinet en die partij, in dit geval D66, of ze eruit komen. Dan probeer je natuurlijk wel de andere argumenten, zoals ik die net gaf, te hanteren, maar ja, dat heeft natuurlijk ook maar een beperkte reikwijdte.

Mevrouw **Lammers**:

Had u ook contact met andere fracties? Hoe was het contact met andere fracties over het proberen om een breder draagvlak te creëren?

De heer **Dijkhoff**:

Dat liep gewoon zoals normale ... Vaak ging dat eerst via woordvoerders, of de vicefractievoorzitter. Als fractievoorzitter heb je ook onderling contact. Dat is dus eigenlijk niet een heel gestroomlijnd proces. Dat gaat ook vaak om: met welke partij is het en wie kan daar goed mee? Je kijkt ook naar inhoud. Tijdens die debatten wordt er met moties rondgelopen; dat weten jullie ook. Vaak gaat het ook eerst even via degene die niet per se het woord voert tijdens het debat. Dan kijk je of het nog kunt aanpassen om steun te verkrijgen. Dat was niet per se heel anders zodra we weer fysiek vergaderden. Maar het gebeurde waarschijnlijk wel meer per app dan nu normaal weer gebeurt met rondlopen en elkaar even aanspreken.

Mevrouw **Lammers**:

Ja, oké. Dat waren mijn vragen voor nu. Dank u wel.

De **voorzitter**:

Collega Poortman, heeft u op dit onderwerp nog aanvullingen?

De heer **Poortman**:

Ik heb op één punt een vraag. U noemde het kabinet – we hebben het dan over Rutte III – niet het meest dualistische kabinet uit de geschiedenis van het parlement. Ik parafraseer een beetje. Wat bedoelde u daar precies mee?

De heer **Dijkhoff**:

Nou, dat er een sturing vanuit het coalitieoverleg ... Voor corona hadden we elke maandagochtend fysiek coalitieoverleg, waarbij de vicepremiers, de premier en de fractievoorzitters waren. Dat was in Rutte II trouwens ook zo, maar ikzelf zat daarin niet in die rol. Het was ook algemeen bekend. Het was het eerste moment van de week waarop de pers er stond. Soms leken het hele persconferenties van fractievoorzitters. Dat heeft voor- en nadelen. Het nadeel is dat er kritiek ...

De heer **Poortman**:

Even daaraan voorafgaand. Dat betekent dat er vrij veel sturing was ...

De heer **Dijkhoff**:

Vanuit de fracties.

De heer **Poortman**:

Ja, vanuit de fracties op het kabinetsbeleid.

De heer **Dijkhoff**:

Ja.

De heer **Poortman**:

Niet andersom. Dus niet dat het kabinet ...

De heer **Dijkhoff**:

Nee, wel onderlinge afstemming.

De heer **Poortman**:

Oké.

De heer **Dijkhoff**:

Ja, dat je elkaar niet verrast.

De heer **Poortman**:

Ja.

De heer **Dijkhoff**:

Dat heeft voordelen en nadelen. De nadelen zijn ook beschreven. Het voordeel is wel dat er stabiliteit in zit en dat je ... Nou ja, er zijn latere kabinetten geweest waarin de onderlinge spanningen week op week tussen coalitiepartijen meer zichtbaar waren. Dat hebben we toen op een andere manier gedaan.

De heer **Poortman**:

Hoe werkt zo'n cultuur door op het moment dat er een crisis ontstaat? U sprak over een nieuwe situatie in zo'n crisis. Even heel kort gezegd: er kunnen dan twee reflexen zijn. De eerste is: dit is spannend, dus er is meer controle nodig. De andere is: er is nu juist meer steun voor het kabinet nodig. Hoe werkt zo'n cultuur dan door in hoe je als partij het kabinet benadert?

De heer **Dijkhoff**:

Ik denk dat die cultuur wel meer naar het tweede neigde, dus naar het steunen, het rally 'round the flag. In het begin was dat bij de hele Kamer en dat neemt dan af. Ik kan me zomaar voorstellen – maar goed, dan moet ik een soort zelfanalyse doen – dat ...

De heer **Poortman**:

Daarvoor zitten we hier.

De heer **Dijkhoff**:

Ja, precies. Ik kan me zomaar voorstellen dat wij als VVD-fractie, die ook de verantwoordelijkheid voelt voor de binding in de coalitie en het stabiel houden van het kabinet, als laatste in de rij staan. Niet dat je niet kritisch bent, maar natuurlijk draagt zo'n gebruik, zo'n manier van doen, ook bij aan steun. Ik denk ook dat daarom de hele Kamer in het begin voelde dat het kabinet en de mensen die het moeten doen, steun verdienden. Wel kritische steun, maar niet dat je dus politiek probeert af te rekenen na ieder foutje en wel dat je ze probeert te helpen om beter te functioneren in die rol. Dat is ook een rol van de Kamer. Naarmate dingen langer duren en je ook negatieve effecten ziet en je door de aanpak van het virus meer keuzeruimte krijgt, komt er ook meer ruimte om daar heel kritisch in te zijn en geluiden in te brengen. Er zijn momenten geweest waarop wij het, denk ik, Kamerbreed of als fractie goed hebben gedaan. Er zijn ook momenten waarvan ik achteraf denk: daar hadden we steviger in moeten zijn.

De heer **Poortman**:

Wat waren die momenten?

De heer **Dijkhoff**:

Kijk, laat ik er eerst één noemen waarvan ik heel erg betreur hoe het gelopen is, maar waarvan ik niet weet of we het, als we terug in de tijd gaan, anders zouden doen. Dat was bijvoorbeeld zo bij de verpleeghuizen in het begin. Vanuit ziekenhuizen kwamen er hele harde data: grafieken en tabellen over bedden en aantallen. "Als we dat niet hebben kunnen we iets niet doen." Dat ging over beschermingsmiddelen. Uit verpleeghuizen kregen we veel zorgwekkende anekdotes. Die zijn moeilijk ... Op de een of andere manier leggen die het dan toch vaak af. Het is niet zo dat ... Ik denk dat elke fractie ... Ik denk dat Lilian Marijnissen en haar SP daar nog het meest op gehamerd hebben. Achteraf krijg je, na maanden, toch het gevoel: zie je wel, het zat toch niet goed. Dat is natuurlijk heel betreurenswaardig.

De heer **Poortman**:

Achteraf. Waren er op dat moment, toen erover besloten werd ... Schuurde het toen ook al?

De heer **Dijkhoff**:

Ja, je krijgt wel signalen, maar het werd ook een beetje technocratisch. Omdat het om een terrein gaat waar je zeker een politieke weging moet maken ... Misschien komen we daar straks nog op, dus laat ik nog even parkeren wat ik daarvan vind. Maar sommige dingen zijn heel technisch. Zoals ik zeg: R-getallen, virussen afstoppen, verspreidingsrisico's ... Je weet ook een heleboel dingen niet. Dan heb je de ene set ... De eerste linie is ... Volgens mij was nooit het idee: er mag niemand overlijden. We hebben namelijk echt heel veel overlijdens geaccepteerd. Niet dat we daar veel aan konden doen, maar je moet een weging maken tussen ... In dit geval denk ik, als ik het voor mezelf vertaal, dat de focus lag op: iedereen die het virus krijgt en het zwaar te pakken krijgt, moet een kans hebben op een ic-plek om te vechten voor zijn of haar leven. Dat was in mijn hoofd een beetje waar we op stuurden. Dat moet je de hele tijd wegen met de vraag: hoe laten we mensen zo veel mogelijk hun leven leven? Maar over dat eerste heb je harde data en harde cijfers. Daarvoor is veel georganiseerd. We hadden registers voor hoeveel bedden er zijn in het land. Zoals ik al zei: je hoorde helikopters omdat mensen overgeplaatst werden, uiteindelijk zelfs naar Duitsland, want dat schoot ons te hulp. Dat waren allemaal hele harde data. Maar daarnaast heb je dingen als: ja, maar in de verpleeghuizen zorgt het ook voor veel leed

en consequenties, dus hoe zit dat dan? Achteraf gezien denk je dat daar toch ook ergens de schaarse aan middelen heeft meegespeeld, waardoor je achteraf denkt ... Ik weet niet of we tot een andere keuze hadden kunnen komen, maar dan waren we ons daar in ieder geval bewuster van geweest.

De heer **Poortman**:

Helder. We gaan het straks nog hebben over de werkwijze van de Kamer en dergelijke, maar nu tot slot nog op het punt van de relatie fractie-kabinet. Als we willen leren van die tijd ... Hoe kijkt u terug op uw eigen houding als fractievoorzitter ten opzichte van het kabinet in die begintijd?

De heer **Dijkhoff**:

Nog steeds vind ik die heel logisch, zeker in het begin, omdat ik denk dat het zeker niet alleen de coalitie was. In het begin is het ook gewoon zo dat de bevoegdheden bij het kabinet liggen. Zij moeten in ieder geval steun krijgen, zodat ze de maatregelen kunnen nemen die nodig zijn. Naarmate de tijd vorderde werd het kritischer. Ik denk dat dat eerder scherper had gekund.

Dan kom ik op het tweede voorbeeld dat ik net wilde noemen. Dat gaat over de moties in de Kamer over een bredere weging, noem het het "MIT". Als ik terugkijk, is het heel logisch dat je als Kamerlid niet betweterig gaat zijn, of je nou van de oppositie of de coalitie bent, zo van: leuk die expertise, maar ik vind iets anders. Dan komt het er dus op aan: hoe breed is de expertise die meegewogen wordt? Want de OMT-adviezen ... Je kunt niet van virusbestrijders en experts op dat gebied verwachten dat ze veel breder gaan wegen. Dat werd later weleens geprobeerd, maar daar duwden ze terecht op terug, in mijn ogen. Dan is voor de Kamer de vraag: als je breder wil wegen, hoe organiseer je die bredere expertise dan? Er werd heel breed – als het al niet unaniem was – gesteund dat die expertise erbij moest. Toen zei het kabinet: het OMT heeft gewoon een bepaalde taak, die gaan we niet verwateren, dus er moet iets naast. Anders heb je een beetje mission creep. Maar er is nooit ... Die motie is wel ingevuld, maar we hebben daar niet hard genoeg op doorgebeten toen die invulling kwam. Dat is een beetje geparkeerd. Er kwamen op zichzelf goede producten en adviezen, maar het heeft nooit een gelijkwaardige status gekregen.

Het was een beetje hetzelfde mechanisme als net met die ziekenhuizen en verpleeghuizen. Je had het OMT, harde cijfers, data, briefings en dan aanvullend een soort "let ook op deze aspecten"-adviezen. Maar die waren nooit nevensgeschikt. Het was altijd: als we de expertise op het virus hebben

meegenomen, dan gaan we in de ruimte die over is zo goed mogelijk kijken naar die andere aspecten. Daarbij sloeg het in de balans die ik net schetste, tussen niet per se levens redden maar de kans, als je het zwaar te pakken had, op een ic-plek om voor je leven te vechten en dat we daar genoeg bedden voor hadden, en mensen zo veel mogelijk hun leven laten leven, altijd door naar het eerste. Ik wil niet zeggen dat als je dat beter had georganiseerd, dus als we als Kamer daar meer eigen expertise op hadden georganiseerd, je andere keuzes had gemaakt, dus dat de mensen die nu heel veel leed hebben van de nadelen van de keuze, dat niet gehad zouden hebben. Dat vind ik een beetje makkelijk en goedkoop achteraf. Dat weet ik dus niet, maar ik denk wel dat we dan een betere weging hadden gehad en dat we het dan ook als politiek beter hadden uitgelegd, ook al waren het dezelfde keuzes geweest, omdat, achteraf gezien, als politicus zeggen "we hebben geen keus, het moet, alle experts zeggen het" een argument is, maar op zichzelf natuurlijk nooit genoeg kan zijn om een politieke weging toe te lichten.

De heer **Poortman**:

Helder. Dank voor de toelichting op dit punt. Dan heb ik verder geen vragen op dit onderwerp.

De **voorzitter**:

Dan kan collega Poortman direct door naar het volgende onderwerp.

De heer **Poortman**:

Dank, voorzitter. Ook vanuit mij nog officieel welkom en goedemorgen. We gaan het in dit blok hebben over de werkwijze van de Tweede Kamer en hoe die vormgegeven werd in de eerste fase. Op 15 maart – dan hebben we het over 2020 – is er een video-overleg met de toenmalige Kamervoorzitter Arib, die hier ook getuige is geweest, en andere fractievoorzitters over de gevolgen van corona voor de werkwijze van de Tweede Kamer. De uitkomst van dat overleg is dat de Tweede Kamer in beginsel alleen nog gaat vergaderen over onderwerpen die gerelateerd zijn aan corona. Hoe is dat besluit tot stand gekomen?

De heer **Dijkhoff**:

Ja, kijk, er is in de Tweede Kamer niet zoiets ... In de gemeenteraad was ik dat wél gewend. Als het heel spannend wordt, dan roept de burgemeester de fractievoorzitters bijeen. Dat noem je dan vaak "het presidium". In de Tweede Kamer is er een ander orgaan dat Presidium heet, waarin de Tweede

Kamer zich vertegenwoordigd acht en eigenlijk over dit soort zaken besluit. Het nadeel daarvan is dat niet elke fractie daarin is vertegenwoordigd, dus ik kan me heel goed voorstellen dat de Kamervoorzitter toen dacht: dit is zo zwaar, dit is zo ernstig, wat we ook gaan doen met de Kamer, of je die helemaal sluit of andere werkvormen kiest of doet wat we uiteindelijk hebben gedaan, het is heel zwaar en hierover wil ik alle fractievoorzitters raadplegen. Er is een drietal calls geweest. Over dit punt waren er in de eerste call, herinner ik me, geen stevige discussies. Daar was, zoals ik zei, allemaal eensgezindheid. Het besef van "dit is heel heftig en ook wij moeten ons aanpassen" was heel breed.

De heer **Poortman**:

Dat ging dan over het besluit om alleen nog te vergaderen over coronagerelateerde onderwerpen?

De heer **Dijkhoff**:

Ja, omdat de maatregelen voor de samenleving waren "blijf zo veel mogelijk thuis" – later werd het wat specifiek en had je natuurlijk die 1,5 meter – was de vraag: hoe vullen wij dat in?

De heer **Poortman**:

Kwam de Kamervoorzitter ook met een voorstel in dat overleg?

De heer **Dijkhoff**:

Volgens mij wel, maar er waren natuurlijk veel informele contacten geweest vooraf, dus ik had wel het gevoel dat iedereen al een beetje op dezelfde lijn zat, ook als fractie. Ik had niet het idee dat iemand een heel ander ... Iedereen was natuurlijk ook ... "Bang" is misschien een groot woord, maar iedereen was persoonlijk bezorgd over het virus en de gevolgen daarvan. Dit voelde voor mij als een heel logische stap in die eerste call.

De heer **Poortman**:

Ja, precies, want mijn vraag zou ook zijn wat u inbracht, maar u zat op deze lijn, als ik het goed begrijp.

De heer **Dijkhoff**:

Ja, zeker.

De heer **Poortman**:

Toen we mevrouw Arib hier als getuige hadden, gaf zij aan dat het een

duidelijke wens was van de coalitie om zo min mogelijk en het liefst misschien helemaal niet meer te vergaderen. Herkent u dat, dat voorstel om helemaal niet meer te vergaderen als Kamer?

De heer **Dijkhoff**:

Nee, eigenlijk niet.

De heer **Poortman**:

Eigenlijk niet?

De heer **Dijkhoff**:

Nee, eigenlijk niet.

De heer **Poortman**:

"Eigenlijk" klinkt toch wel als een ...

De heer **Dijkhoff**:

O nee, niet. Ik herken dat niet ...

De heer **Poortman**:

Nee, precies. Oké, helder. Ja.

De heer **Dijkhoff**:

... maar als u het zo vraagt: ja, ik herken ... Hoe ik het me herinner, was het sowieso ... Maar dat zit meer in die calls. Er zijn nog twee calls geweest en in die latere calls kwamen er meer verschillen van inzicht naar boven, maar daarvan herinner ik me juist dat de botsende visies helemaal niet coalitie-oppositie waren. Ik geloof dat er ook nog een artikel in de krant is verschenen waardoor iedereen dat wel kan lezen, maar daar was juist ... Ik had een heel stevige mening een kant op en twee andere oppositiefractievoorzitters ook. De Kamervoorzitter had ook een stevige mening en visie. Die botsten. In mijn ogen hadden we meer kunnen vergaderen op een andere manier.

De heer **Poortman**:

Wat was die manier?

De heer **Dijkhoff**:

Wat ik al aangaf: onze eigen fractie omarmde heel erg "de hele samenleving zal zich moeten aanpassen en erop instellen, want misschien is dit niet in

een paar weken voorbij; wij gaan heel veel digitaal doen". Mijn voorkeur had ook gehad dat we als Kamer gekeken hadden: kunnen we innovatief en vindingrijk zijn, en kunnen we iets organiseren? Dan bedoel ik echt niet dat de Tweede Kamer als instituut op een manier had moeten vergaderen met Zoomcalls met iedereen thuis. Maar in mijn beeld hadden we kunnen verkennen of je misschien op bepaalde plekken in het land een studio had kunnen inrichten waar je als Kamerlid heenging om op afstand je werk te kunnen doen, voor het geval dat. Misschien was het niet nodig geweest. Misschien hadden we daarmee juist meer kunnen vergaderen, ook over andere onderwerpen. Die discussie kwam niet echt los, omdat die op principiële gronden al botste, omdat er een standpunt tegenover stond waar ik achteraf meer respect voor heb dan ik op dat moment had, namelijk dat je ook wil laten zien dat hoezeer corona ons allemaal raakt, de Tweede Kamer als instituut zo veel mogelijk op de herkenbare manier van voor corona en buiten corona blijft functioneren.

De heer **Poortman**:

Ja.

De heer **Dijkhoff**:

De trade-off daarvan is wel dat je heel weinig ruimte hebt, gewoon praktisch, fysiek en qua tijd, om dat te organiseren en heel veel onderwerpen niet kunt behandelen.

De heer **Poortman**:

Heeft iemand anders het voorstel gedaan om helemaal niet meer te vergaderen, in uw herinnering?

De heer **Dijkhoff**:

In mijn herinnering niet, maar ... Nee.

De heer **Poortman**:

Als we het iets afpellen ... U zegt dat het niet zat op wel of niet vergaderen, maar meer op digitaal of fysiek vergaderen, als ik het goed begrijp. Stel dat de optie digitaal grotendeels wordt afgewezen, omdat dat geen optie is. Komt dan het voorstel op tafel van "dan liever helemaal niet"?

De heer **Dijkhoff**:

Ik kan me "dan helemaal niet vergaderen" niet herinneren. Ik denk wel dat we ... Er was wel in het begin nog een spanning van "als het niet mag en als

de regels niet de mogelijkheid toestaan dat je het georganiseerd krijgt, dan kun je niet vergaderen". Er waren ook mensen die zeiden: nou, dat kan sowieso niet. Maar goed, daar hing ook mee samen dat ik vond dat je gewoon moet regelen dat het wel kan en dat je hierbinnen, net zoals de hele samenleving zich moet aanpassen aan de voorschriften ... Maar goed, laat ik zeggen dat het andere ook legitiem is, dus "de Kamer is meer gelijk dan alle anderen", maar ik zat echt op de lijn: de hele samenleving moet zich aanpassen – we vragen heel veel van allerlei organisaties – en wij moeten daarin laten zien dat dat kan. Nou, dan was nog voor sommigen de vraag of dat wel mocht, grondwettelijk. Nou, dat kan een belemmering zijn, dus vandaar was ook de vraag: kunnen we dat uitzoeken?

Uiteindelijk heeft alleen de senaatsvoorzitter het verzoek gedaan aan de Raad van State. Die heeft later ook uitgelegd dat daar voorwaarden aan zitten en dat het niet zo simpel is misschien als ik dacht, maar dat het wel degelijk kan. Alleen, ja, dan moet je dat wel gaan organiseren en willen. Ik denk dat het raadzaam is voor een volgende keer – dan kun je alsnog besluiten het niet te doen – dat het georganiseerd is dat wat er ook gebeurt – want er zijn meer dreigingen dan een virus – je als parlement kunt blijven functioneren, zelfs in de situatie dat iedereen in een schuilkelder zit, even heel dramatisch gezegd. Dan kun je alsnog besluiten dat je er in die situatie niet voor kiest, maar dan heb je in ieder geval de optie en dan heb je in ieder geval de keus. Dan zou je ook kunnen hebben gezegd: de coronadebatten kunnen we binnen de voorwaarden organiseren, dus die doen we gewoon in de zaal met de blauwe stoelen, in de Kamer. Dan gebruik je die andere methode al dan niet – als je dat als Kamer wil – voor andere onderwerpen, want er lag ook veel stil.

De heer **Poortman**:

Kunt u zich voorstellen ... Ik denk even hardop mee, maar ik hoor u zeggen: het is een optie, als het vergaderen echt niet georganiseerd kan worden binnen de mogelijkheden van de maatregelen, dat je niet kunt vergaderen. Kan dat geklonken hebben als een voorstel om helemaal niet meer te vergaderen?

De heer **Dijkhoff**:

Ja, als je ... Naar mijn eigen beleving niet, omdat ik al die andere voorstellen erbij deed. Ik zie dat dus als een pakket. Ja, als je dat niet organiseert, dan loop je het risico dat als – weet ik veel? – twee derde van de Kamer verkouden is, ze allemaal niet mogen komen. Of als er een hele zware

lockdown is, want er waren ook ... Wij hebben dat niet bepleit, maar in die periode waren er ook fracties die meer het Chinese model wilden en veel zwaardere lockdowns. Ja, dan zou je ontheffingen moeten verlenen aan parlementariërs en ook ... Die discussie hadden we bijvoorbeeld ook al bij iets heel banaals als kinderopvang, die er op een gegeven moment alleen was voor mensen met cruciale beroepen. Daar hadden we ook discussies over, ook in de fractie. Ik vond dat wij als parlement niet van onszelf moesten zeggen "wij horen daarbij", want ik vond dat wij ons werk vanuit huis konden doen en dat we daar dan geen gebruik van moesten maken. Ik zat daar dus wat streng in. Ik vind het consequent dat als een samenleving maatregelen heeft, je moet kijken hoe je binnen die maatregelen kunt functioneren. Anders loop je het risico dat je niet kunt vergaderen, maar ik vind niet dat dat geïnterpreteerd kan worden als "de Kamer moet haar werk niet meer doen".

De heer **Poortman**:

U had het net al over het "niet-zo-dualistische karakter" van dit kabinet. Was er ook contact met het kabinet over de werkwijze van de Kamer?

De heer **Dijkhoff**:

Niet als in: wat willen jullie? Maar als iemand uit het kabinet mij gevraagd heeft wat mijn mening of standpunt was, heb ik dat ongetwijfeld gegeven.

De heer **Poortman**:

Er was dus geen wensenlijstje van het kabinet?

De heer **Dijkhoff**:

Nee.

De heer **Poortman**:

We hadden het er net al over: u geeft aan de mogelijkheden om digitaal te vergaderen te willen onderzoeken. U brengt in dat ook het aanmelden van Kamerleden voor de plenaire vergadering digitaal zou kunnen om het quorum te halen. Wat was de reden dat men daar niet toe overging of dat dat niet besloten is?

De heer **Dijkhoff**:

Dat botste dus op de visie van mensen die dat gewoon pertinent niet wilden en ook niet wilden verkennen.

De heer **Poortman**:

Wie waren dat?

De heer **Dijkhoff**:

De Kamervoorzitter was dat heel sterk. Daarom was er ook de botsing met de drie mensen die heel sterk iets anders vonden en ook vonden dat de manier waarop we dat bespraken ... Ja, je hebt een call. Daar wordt om je mening gevraagd, maar dan wordt er gezegd dat iets niet kan. Als je niet wil, is dat prima; ik hoef mijn zin niet te krijgen. Maar zeggen dat iets niet kán ... Daar werd het niet zo gezellig van.

De heer **Poortman**:

Ik ben heel benieuwd naar de sfeer, maar ik vraag u eerst nog: heeft u zicht gekregen op de weerstand van de Kamervoorzitter tegen dit voorstel?

De heer **Dijkhoff**:

Die zat 'm – waar ik achteraf dus meer respect voor heb dan ik toen had – in het beeld: wij zijn de Tweede Kamer; het is mijn taak om te zorgen dat we zo weinig ... Ja, hoe moet je dat formuleren? Nu moet ik voor iemand anders een standpunt formuleren. Je moet zo veel mogelijk laten zien aan het land dat het virus ons er niet onder krijgt of ...

De heer **Poortman**:

Dat het werk doorgaat?

De heer **Dijkhoff**:

... dat het werk zo goed mogelijk doorgaat, dat de volksvertegenwoordigers ... Er is natuurlijk iets voor te zeggen dat niet alleen het feit dat er vergaderd wordt, maar ook de vorm een uitstralingseffect heeft. Ook voor het moreel in het land kan het positief zijn als dat kan. Ik denk dus ook dat je, als het kan, altijd de voorkeur moet geven aan een fysieke vergadering, maar dat je een risico neemt in hoeveel opties je hebt. Plus, al het werk, als het nog maar beperkt kan ... Dat is later, heel vroeg al, ook een keer een verzoek geweest. Toen leek er eindelijk ruimte om andere onderwerpen aan bod te laten komen. Toen deed toch meteen weer iemand een verzoek voor een debat over corona in de volgende week. Toen heb ik ook teruggegeven: we kunnen dat ook na het weekend beslissen als we het echt vinden, maar als we het nu al zeggen, dan betekent dat dat we van ander Kamerwerk nu alweer zeggen dat het niet doorgaat. Want dat was het: later hadden we iets meer ruimte,

maar als het niet in de zaal kon ... Dan kun je dus veel minder doen en kun je veel minder onderwerpen behandelen.

De heer **Poortman**:

U refereerde net al aan het NRC-artikel. We hebben het allemaal kunnen lezen en het valt ook na te zoeken. De sfeer was nogal ongezellig tijdens dat overleg. Hoe kan zo'n onderwerp zo verhit worden?

De heer **Dijkhoff**:

Sterke karakters met sterke meningen. Het helpt ook niet dat je op afstand zit en dat je allemaal onder druk staat en in een situatie zit die nog nooit iemand heeft meegemaakt. Daar word je allemaal niet vrolijker van. Maar bij mij lag dat heel sterk bij ... Nou ja, dat staat in het artikel. Bij mij leeft een oude sketch van Spaan en Vermeegen rent-free in mijn hoofd waarin iemand de hele tijd iets vraagt en antwoord krijgt, maar daar vervolgens niet mee doet. Dan roept de ander de hele tijd uit: vraag het mij dan niet! Dat zit vaak in mijn hoofd. Ik denk dan: als het al besloten is ...

De heer **Poortman**:

U had het idee dat er al een besluit lag?

De heer **Dijkhoff**:

Nou, het besluit lag er niet, maar het is forum shopping. Op een gegeven moment ging het over het reces. Er was geen grote steun onder de fractievoorzitters om bij voorbaat te zeggen: we schrappen dat. Toen stopte die vergadering zonder besluit. Later kwam er uit het Presidium het besluit dat het ingetrokken was. Op zich was het ook legitiem – misschien is dat ook wel de beste plek om dat besluit te nemen – maar ja, dat droeg niet per se bij aan de sfeer. Ik heb overigens niemand in pyjama zien zitten, moet ik zeggen, en ongeschoren ben ik vandaag ook.

De heer **Poortman**:

Soms zit het mee, zou ik willen zeggen.

Het NRC-artikel spreekt over een "generatiekloof".

De heer **Dijkhoff**:

Ja, nou, dat ...

De heer **Poortman**:

Herkent u dat? U zegt namelijk: er was geen brede steun.

De heer **Dijkhoff**:

Nee. Ik weet niet ... Het was misschien een correlatie dat de drie fractievoorzitters die erg botsten, allemaal van ongeveer dezelfde generatie zijn, maar dat lijkt mij geen causaal verband, eerlijk gezegd.

De heer **Poortman**:

Ik ben ook benieuwd naar het switchen naar digitaal; u had het er net al over. Had dat zomaar gekund of was er dan ook echt iets nodig geweest qua investeringen of ideeën? Was de Kamer voorbereid om het eventueel ook digitaal te doen?

De heer **Dijkhoff**:

Ik ... Nee, daar waren we, denk ik, niet op voorbereid. Maar wij als fractie waren dat ook niet. In het begin hebben we nog hele testen gedraaid met – wat was het? – Zoom, Teams, Pexip en wat we allemaal nog meer hebben geprobeerd. Maar eigenlijk lag het organiseren van een vergadering voor een fractie juist moeilijker dan voor de Kamer omdat je bij Kamervergaderingen niet bang hoeft te zijn dat er iets lekt, want het moet openbaar zijn.

De heer **Poortman**:

Het is openbaar, ja.

De heer **Dijkhoff**:

Dus je moet het zo organiseren dat het goed gestreamd en openbaar is. Die ervaring heeft de Kamer natuurlijk wel vanuit één fysieke ruimte. Maar er zijn heel veel organisaties geweest in de samenleving die op dat moment allemaal hetzelfde aan het bedenken waren. Er zijn ook heel veel livestreams geweest in het land, van bijeenkomsten van mensen die niet op dezelfde plek zaten. Voor het kabinet en de fracties zou dat moeilijker zijn. Het had best gekund dat de conclusie was: we hebben het onderzocht en het is allemaal niet te doen. Maar daar zijn we nooit gekomen.

De heer **Poortman**:

Dus als ik u goed begrijp, zei de Kamervoorzitter eigenlijk meteen al: het kan niet.

De heer **Dijkhoff**:

Er waren ook fractievoorzitters die er niet van gecharmeerd waren, dus het is niet tegen één ... Het is niet persoonlijk. Maar er is ook een grote groep waarvan ik denk dat die met beide had kunnen leven, al naargelang het zich ontwikkeld had. Maar die discussie kwam niet op gang. Als je het mij vraagt, zou je de volgende keer kunnen zeggen: als je het allemaal hebt uitgezocht en je het weet, dan kun je alsnog besluiten om het niet te doen, maar dan heb je in ieder geval die optie.

De heer **Poortman**:

Maar stond dan voorop "het kan niet" of "we willen niet"?

De heer **Dijkhoff**:

Beide. Het is natuurlijk sowieso niemand kwalijk te nemen. Als je iets niet wilt en je denkt dat je een goed argument hebt waarom het niet kan, dan is het natuurlijk makkelijk. Dat zou ik zelf ook doen. Maar we hebben toen als Tweede Kamer niet gevraagd of de grondwettelijke bezwaren die leefden, daadwerkelijk zo strikt zijn. Als daaruit gebleken was dat de Raad van State zei "dit kan niet; dit kan alleen als je de wet wijzigt", dan zou ik nu, na de pandemie, zeggen: probeer wetten te wijzigen, zodat je meer ruimte hebt. De Raad van State heeft uiteindelijk gezegd dat het wel kon, maar toen waren we al een tijd verder en hadden we inmiddels al een werkwijze.

De heer **Poortman**:

Tot slot op het punt van de discussie hierover, voordat ik nog wat andere vragen heb: we hadden het net al over het artikel in de NRC. U had het over de Kamervoorzitter. Uit dat artikel ontstaat een beetje de indruk dat de Voorzitter besluiten over de werkwijze van de Kamer eenzijdig doorzet en daarmee de opvatting van fractievoorzitters wat afhoudt. Herkent u dat beeld?

De heer **Dijkhoff**:

Nou, niet per se. Die calls waren sowieso ad hoc. Formeel ligt er helemaal geen beslissingsbevoegdheid bij de fractievoorzitters. Je kunt natuurlijk moties indienen in de Kamer, maar daar waren die calls niet op gericht. Die waren er eigenlijk op gericht om draagvlak te verwerven. Zolang je daar goed uitkomt, is dat heel fijn, want het was een tijd die zijn weerga niet kent. Maar het Presidium is meer de aangewezen plek.

De heer **Poortman**:

Daar ligt de bevoegdheid, zegt u.

De heer **Dijkhoff**:

Daar ligt de bevoegdheid. Maar daar zit weer niet iedereen in, dus ik kan me goed voorstellen dat je ook de fractievoorzitters die geen fractielid in het Presidium hebben de kans wilt geven. In het begin was het heel logisch, was er harmonie en vonden we allemaal hetzelfde. Dan is het heel fijn en heel goed, want voor de Kamervoorzitter valt het ook niet mee om met zo'n situatie te dealen. Ik heb daar nu ook meer begrip voor, zoals ik al zei. Maar op dat moment merk je dat het vastloopt. Je komt erachter dat je het niet vanzelf allemaal met elkaar eens bent. Je zit in een vergadering die eigenlijk geen regels kent en die er niet voor gemaakt is. Het is logisch dat je er dan op een gegeven moment mee ophoudt en het weer gewoon volgens de normale procedures gaat. Het is logisch dat het dan teruggaat naar het Presidium. Daar zijn vervolgens de besluiten genomen zoals ze genomen zijn.

De heer **Poortman**:

Bewees dat ... Dit komt nu bij me op. Bewees dat overleg ook dat digitaal vergaderen niet zo handig is?

De heer **Dijkhoff**:

Dat het ook nadelen kent.

De heer **Poortman**:

Dat het ook nadelen kent.

De heer **Dijkhoff**:

Daarom denk ik dat als je het echt organiseert als vervanging van een vergadering ... Nogmaals, het is een last resort. Je gaat het niet doen omdat er morgen een debat in de Kamer is en je er allemaal zou kunnen zijn, maar je geen zin hebt in reistijd. Daar ga je het natuurlijk niet voor doen. Maar je weet niet wat er nog allemaal op je afkomt. Als je het goed organiseert, dan kan het ook meer decorum hebben. Ik heb later gezien dat er ook Kamerleden waren die op eigen initiatief werkkamers hadden die ze juist inrichtten voor een uitstralingseffect. Ze gingen in pak staan, met op de achtergrond de Kamer, als ze gesprekken hadden met mensen in het land, in plaats van dat je je halverwege de vergadering, zoals we kennen van Zoom-calls, afvraagt of iedereen wel een lange broek aan heeft en dat soort zaken.

Dat wil je natuurlijk niet. Je kunt dat met meer decorum organiseren. Er zijn heel veel plekken in het land waar professionele studio's zijn die je hiervoor kunt gebruiken. Maar het heeft zeker nadelen en het zou zeker wennen zijn geweest. Ik denk wel dat een Kamerdebat een meer gestructureerde orde kent, waardoor het beter te doen is en daar beter aan te wennen is, maar het blijft altijd suboptimaal.

De heer **Poortman**:

U stipte net het punt aan van de discussie over het meireces in een van die overleggen. Waar zat dat verschil van inzicht op?

De heer **Dijkhoff**:

Dat reces stond ingepland. We hadden al behoorlijk veel debatten hierover. De vraag was de volgende. Als er iets gebeurt in zo'n reces, ga je sowieso bijeenkomen. Sowieso was niemand weg, dus dat was niet zo moeilijk geweest. De vraag was: ga je dat bij voorbaat doen? Daar waren verschillende meningen over. Sommigen zeiden: we kunnen niet op vakantie zijn in zo'n periode. Dat snapt iedereen ook wel. Ik denk ook dat het voor ... Maar goed, dat was misschien meer als fractievoorzitter. Als je ook oud-bewindspersoon bent, denk je ook: al die ministeries en al die ambtenaren moeten ook én hun werk doen én het hoge tempo van Kamerdebatten voeden; laten we als het even kan gewoon ... Als een crisis langer lijkt te gaan duren, moet je uit de crisissituatie en moet je naar een crisissituatie. Daar past eigenlijk gewoon bij – maar dat was misschien mijn eigen erfenis uit de asielcrisis – dat je juist wel ook rust inbouwt. Je kunt niet allemaal blijven doorrennen op adrenaline als iets maanden of jaren gaat duren.

De heer **Poortman**:

En daar zou zo'n reces bij passen, bij zo'n ...

De heer **Dijkhoff**:

Ja. Dat vind ik daarbij passen, ook bij de normaliteit der dingen. Als er dan iets acuuts gebeurt, kom je terug. Dat was supersimpel geweest, omdat iedereen thuiszat.

De heer **Poortman**:

U noemt die verandering van een crisissituatie naar meer een crisissituatie. Is er op een gegeven moment bewust gereflecteerd op hoe de Kamer functioneerde en hoe dat anders zou kunnen?

De heer **Dijkhoff**:

Niet gestructureerd, in ieder geval. Ik denk wel dat veel fractievoorzitters – je spreekt elkaar – op een gegeven moment ook dachten: hoe gaan we dit nu doen en hoe gaan we onze eigen informatiepositie verbeteren? Er kwamen technische briefings bij, zodat je ook een ritme hebt. Je hebt trade-offs. Je wil er een keer voor zitten. Er komt een advies aan. Het OMT gaat een advies uitbrengen aan de Kamer. Ga je er dan als Kamer voor zitten? Dat is ook een beetje raar. Zo nee, dan zit je achteraan. Dan heb je een debat over een persconferentie die al gegeven is. Uiteindelijk merk je dat het cyclisch wordt, dus geven partijen natuurlijk in een debat over het voorgaande ook wel signalen vooruit af, waarnaar het kabinet dan kan luisteren van: oké, dit ligt gevoelig, dit is moeilijk of hier zijn wensen. Ik denk dat er toen wel een goede structuur was met een eigenstandige, een deels eigenstandige informatiepositie van de Kamer in technische briefings, en daar vragen over kunnen stellen.

De heer **Poortman**:

Als we het meer hebben over de werkwijze van de Kamer in een crisis: lag er bijvoorbeeld een crisisplan klaar? Heeft u daar zicht op gekregen?

De heer **Dijkhoff**:

Ik heb daar geen zicht op, maar goed, ik zat niet in het Presidium. Ik wil dus niet zeggen dat het er niet was, maar ik heb dat niet gezien. Ik vond wel dat er snel gehandeld werd, dat er snel gekeken werd hoe we dit konden organiseren en dat de medewerkers heel snel ook aan boord waren, is mijn indruk. Want van hen vraag je natuurlijk ook zaken. Iedereen was ook bezorgd over de situatie van jezelf en je dierbaren. Je vraagt wel aan mensen om dan ergens naartoe te gaan en hun werk te doen. Ik vond dat daar ook praktisch goed naar gekeken werd, ook in de omgang met de media. Hoe kun je afstand houden? Hoe reinig je vaak dingen als microfoons? Ik kan me nog herinneren dat ik weggestuurd werd bij een interruptiemicrofoon omdat die nog niet gereinigd was en dat ik naar een andere moest. Ik vond dat wel goed. Toen er ruimte was om dat fysiek te doen, vond ik dat wel goed opgepakt.

De heer **Poortman**:

Zou u voor een volgende crisis vooral vertrouwen op deze snelheid en flexibiliteit, of zegt u ...? U noemde net rondom dat digitale dat er natuurlijk ook andere crisissen kunnen komen. Zou de Kamer een crisisplan moeten

hebben, dat ook gewoon bekend is en waar mensen zich op kunnen beroepen?

De heer **Dijkhoff**:

Ja. Mijn advies zou ... Maar goed, dat is makkelijk, want dan vind ik hetzelfde als wat ik toen vond. Ik zou het fijn en raadzaam vinden als de Kamer ... Ik zou het nu als Nederlander en als burger fijn vinden te weten dat wat er ook gebeurt, er altijd wel ergens een plan is en dat je de mogelijkheden daartoe ook vergroot. Het geen controle kunnen uitoefenen omdat bijvoorbeeld communicatie niet mogelijk is en dat soort zaken, is erger dan suboptimale vormen van controle en samenkomen. Dus ik denk wel dat het goed is om dat te verkennen. Dan is het natuurlijk aan de Kamer zelf hoe ruim je dat wilt hebben. Even als tegenhanger van mijn eigen zinnen over het digitaal quorum, kan ik me ook voorstellen dat er mensen zijn die denken: als dat kan, krijg ik dadelijk ook het verzoek om mij als Kamerlid bij een NAVO-Assemblee tijdens een stemming te laten vertegenwoordigen omdat iemand namens mij kan stemmen. Ik snap ook dat mensen die daar heel kritisch op zijn, dachten: ja, daar komt die Dijkhoff. Ik vond dat namelijk vóór corona ook al, omdat je dan beter vertegenwoordigd bent. Ik kan me dus ook voorstellen dat mensen dachten "we gaan hier een lijn trekken, want anders krijgen we dat ook", terwijl ... Nou ja, dat is een hele andere discussie, maar dit is even meer empathisch naar mensen met wie ik toen botste over hun standpunten. Ik kan me dat ook voorstellen.

De heer **Poortman**:

Helder. Ik heb op dit onderwerp verder geen vragen. Dank u wel.

De **voorzitter**:

Collega Lammers, heeft u op dit onderwerp nog vragen?

Mevrouw **Lammers**:

Ja, ik heb nog één vraag. U refereerde net aan de eerste call, waarin gesproken werd over het alleen over corona vergaderen. Is er in de laatste twee – u zei net: er waren er drie – overleggen met de fractievoorzitters ook gesproken over de behoefte om weer meer over andere onderwerpen te vergaderen dan corona?

De heer **Dijkhoff**:

Ja, dat kwam wel aan bod. Maar ja, dan had je natuurlijk dezelfde discussie als net. Wens je dat, maar accepteer je dat daar minder ruimte voor is door

de keuze om puur fysiek te vergaderen? Of ga je een andere kant op? In de praktijk zagen we ook wel ... Als er een vergaderweek aan kwam en het ernaar uitzag dat het niet per se een coronadebat hoefde te zijn en er misschien ruimte was voor een ander onderwerp, dan zag je toch wel, zoals ik net ook aangaf, dat er vrij snel een verzoek kwam om toch een debat over corona te hebben. Er was natuurlijk altijd wel een aanleiding, dus dat verzoek is ook niet raar. Maar het effect was natuurlijk ook wel ... Ook al waren die andere onderwerpen net zo belangrijk, of misschien wel belangrijker op de lange termijn, ze waren altijd minder urgent. Dan koos je als Kamer dus toch altijd voor een coronadebat.

Mevrouw **Lammers**:

Wie waren dat? Welke partijen droegen dat aan?

De heer **Dijkhoff**:

Ik denk dat elke partij de wens had om te verbreden, maar ook dat elke partij of nagenoeg elke partij ... Laat ik het zo zeggen: als een groot deel van de oppositie een debat over corona wilde, had ik niet de neiging om te zeggen ... Ja, ik zei het dan wel één keer bij de aanvraag, zo van: goh, u wilde toch ook andere onderwerpen? Maar als dat verzoek dan standhield, ging ik niet zeggen: als een groot deel van de oppositie dat wil, dan ben ik daartegen. Dat is op dat moment gewoon heel erg urgent. Het is dan niet uit te leggen dat je het daar niet over hebt. Maar dat gaat dan wel ten koste van andere onderwerpen.

Mevrouw **Lammers**:

Oké, duidelijk. Dank u wel.

De **voorzitter**:

Dan kan collega Lammers naar het volgende onderwerp.

Mevrouw **Lammers**:

Dank u wel, voorzitter. Dan zou ik nu met u naar april 2020 willen gaan. Dan neemt u zelf weer deel aan de coronadebatten. In deze periode groeien eigenlijk zowel de maatschappelijke druk als de politieke druk om de in maart ingestelde maatregelen te versoepelen. Wat vond u van die wens om te versoepelen?

De heer **Dijkhoff**:

Ik denk dat iedereen snakte naar ademruimte en dat iedereen ... Nou,

iedereen ... Je hield ook je hart vast, omdat het een rare ... Daarvoor was het heel duidelijk en heel beperkt. Daarna kom je in een fase dat je heel erg afhankelijk gaat zijn van keuzes die mensen zelf maken. Er was een soort rare paradox die ik toen beleefde. Je wilt natuurlijk het liefst zo veel mogelijk ruimte geven en dat werkt als iedereen zich wel tot die ruimte beperkt. Dan wordt het natuurlijk spannend, want het is niet zo dat je op pauze hebt gestaan. Je hebt als mens ook het gevoel dat je iets in te halen hebt. De neiging is natuurlijk heel sterk om als er weer dingen mogen, misschien nog wel meer te doen dan strikt mag. Dan zak je weer terug en moet je weer maatregelen nemen. Het liefst heb je geen jojo-effect. Dat was uiteindelijk, denk ik, onvermijdelijk, want we zijn niet het enige land dat dat heeft gehad. Maar aan de andere kant ga je ook niet maatregelen blijven hanteren omdat je anders vreest dat men zich niet goed gedraagt; dat is ook raar. We hadden juist die maatregelen ... Iedereen die zich daaraan gehouden heeft, heeft er ook aan bijgedragen dat er dan weer ruimte is. Dan kom je natuurlijk ook wel in een ... Je weet dat je die eerste fase van eensgezindheid dan gaat loslaten.

Eerlijk gezegd is het soms makkelijker als er niks mag, want dat is wel eerlijk. Als er wel weer iets mag, is de vraag: wat mag er dan wel? Want niet alles mag. Dan ga je dus harde keuzes maken. Dan gaan mensen denken: maar waarom mag a wel en b niet? Dan krijg je – dat was misschien daarvoor al wel zo – de bij mij ergernis wekkende taferelen dat je ... De wereld is natuurlijk niet zo maakbaar als je denkt. In je hoofd denk je: oké, je moet eten kunnen kopen, dus de supermarkt moet open. Dat lijkt simpel en dan zegt iemand: de supermarkt verkoopt ook tijdschriften; waarom mag die nog wel tijdschriften verkopen als ik dicht moet? Een ander, die ik niet associeer met een supermarkt maar zie als een prettige winkel om goedkope spullen te halen, zegt in één keer: wij verkopen ook eten, dus wij vinden onszelf een supermarkt. Dan denk je ook van: ja, elk individueel standpunt is begrijpelijk, maar dan je verlaat je wel het pad van die eensgezindheid en dan wordt het spannender en ook politieker, maar dat is ook logisch en terecht.

Mevrouw **Lammers**:

Wat waren dan voor u voorwaarden, of randvoorwaarden, voor versoepelingen?

De heer **Dijkhoff**:

Die zaten wel ... Zoals ik eerder aangaf, denk ik dat het dominante

sturingsbeeld was: is er, als je het nodig hebt, plek voor je op de ic? Natuurlijk ging het in het verlengde daarvan over de capaciteit van de mensen die in de zorg werken op die terreinen. Daarmee is heel veel leed en overlijden voorkomen, maar dat voel je nu niet. In de trade-off met de andere dingen is ook heel veel leed gecreëerd en veroorzaakt. Dat voelen we nu natuurlijk wel. Dat is dus een lastige vergelijking. Op dat moment weet je wel dat er schade gaat zijn wat betreft het feit dat mensen hun leven niet zo mogen leven, maar je weet nog niet welke. Je weet wel welke schade er gaat zijn als je niet ingrijpt. Zoveel jaar later is het eigenlijk andersom. We hebben levens gered van mensen die ... Dat merk je niet. Als je nu nog leeft, dan is dat fijn, maar het is natuurlijk niet voor iedereen zo dat je elke dag opstaat en dankbaar bent. Sommige mensen zijn natuurlijk inmiddels alsnog overleden, als ze een hoge leeftijd hadden. Het leed dat mensen toen hebben opgelopen, om het zo maar te zeggen, dragen ze nu elke dag met zich mee.

Mevrouw **Lammers**:

Hoe werd er eigenlijk binnen uw fractie over gedacht? Werd daar verschillend over gedacht?

De heer **Dijkhoff**:

Ja, daar heb je wel nuances in. Ideologieën zijn niet heel strikt in pandemieën en crisissituaties. Dat ging soms ook verschillende kanten op. Je hebt natuurlijk het leed van de ondernemers die laten weten: mijn levenswerk gaat hier kapot. Je hebt de contacten uit de ... Ik denk dat die discussies in de fractie heel erg liepen naar: met wie heeft een bepaald fractielid het meest contact, ook vanuit de portefeuille? Dat is natuurlijk heel logisch. Als jij elke dag met horecaondernemers belt, dan heb jij een ander beeld dan als je elke dag met verpleegkundigen belt. Die werelden bracht je samen in de fractie. Daar probeerde je dan zo goed mogelijk uit te komen. Die steunpakketten moesten ook, waren nodig en waren ook alleen maar goed, maar die konden natuurlijk ook weer niet alles voorkomen en afdoen. Ik begrijp ook wel dat mensen dachten dat Den Haag dacht: wij hebben een steunpakket, dus dan hebben we toch aan jullie gedacht? Maar ik begrijp wel dat dat niet per se zo hoeft te voelen in de praktijk. Ik kan me in de Kamer daarover nog debatjes heugen die ik ook met het kabinet had. Ik dacht: dit is niet werkbaar en praktisch gezien kan het gewoon niet wat je nu bedenkt. Je geeft op papier misschien ruimte aan de samenleving en aan de horeca, maar dit kan gewoon niet en is een fopspeen. In die debatten kwam dat contrast natuurlijk ook steeds meer aan het licht.

Mevrouw **Lammers**:

Had u eigenlijk ook contact met het kabinet over die versoepelingen? Hoe verliep dat contact?

De heer **Dijkhoff**:

Ja. Ik denk dat dat al vrij vroeg was. Zo van: goh, welke logica hanteer je eigenlijk en welke logica vinden wij politiek wenselijk en te steunen als je gaat versoepelen, en zit daar een voorspelbaarheid in? Vanuit de Kamer, vanuit die debatten, ook vanuit de oppositie – volgens mij kwam die er als eerst mee – kwam het beeld van een routekaart, van: geef een beeld van hoe je er dan weer uit komt. Natuurlijk is dat voor het kabinet weer lastig, want dan dreigt dat een plan te worden, terwijl je nog niet weet of je dat kunt waarmaken. Overigens sparde je daarover in de debatten, maar ook daaromheen, als dat gewenst was. Maar ja, het was ook regelmatig gewoon bijpraten in de zin van: en nu hangen we weer op, want we moeten naar het volgende rennen. Dan had je ook het gevoel van: ze weten dat het verstandig is, maar het is er eigenlijk te druk voor.

Mevrouw **Lammers**:

U had het over die routekaart. Op een gegeven moment, in mei 2020, kondigt het kabinet meer versoepelingen aan. Zo gaat dus vanaf maandag 1 juni de horeca weer open en kunnen er weer bijeenkomsten met maximaal 30 personen plaatsvinden. Wat vond u eigenlijk van de timing van die versoepelingen?

De heer **Dijkhoff**:

Poeh, dat is een goeie vraag. Ik heb daar niet ...

Mevrouw **Lammers**:

1 juni was pinkstermaandag.

De heer **Dijkhoff**:

O ja. Dank voor het steuntje. Toen is de wens van mij als Kamerlid uiteindelijk niet gelukt. Dat vond ik een beetje een ... Het is een voorbeeld van wat ik eerder aangaf. Modeltechnisch en kalendertechnisch is het logisch om een maatregel op maandag in te laten gaan. Maar als je een pinksterweekend hebt en je de horeca opendoet, dan is dat wel net na het weekend. Dat wringt dus een beetje met de logica en de werkelijkheid van een samenleving. Als je de horeca opent, is het logischer als die het hele pinksterweekend open kan zijn. Goed, daar was een botsing over.

Uiteindelijk kun je natuurlijk niet ... Het is eigenlijk een voorbeeld van wat ik eerder zei. Je kunt die twee dingen wegen. De weegschaal van de andere elementen dan de virusbestrijding kun je heel dichtbij brengen, maar ze leggen het uiteindelijk altijd af. Als op basis van de getallen van de virusontwikkeling en de bedden in het ziekenhuis het advies was om het niet te doen, kon je, had ik het gevoel, als Kamer niet zeggen: we doen het toch. Daar was een duidelijk gevoel van belemmering en barrière. Nogmaals, ik weet niet of we een andere beslissing hadden genomen als er een bredere advisering was geweest. Maar dan had je wel een rijkere afweging van argumenten gehad dan met alleen Kamerleden zelf, die met geluiden uit de praktijk zeggen: dit is een beetje een rare datum om het te doen.

Mevrouw **Lammers**:

Wat waren de reacties toen u dat zei?

De heer **Dijkhoff**:

Volgens mij waren die, ook in het debat: we willen allemaal zo vroeg mogelijk, maar als het niet kan, kan het niet.

Mevrouw **Lammers**:

Maar wat was eigenlijk de reden dat het dan niet twee dagen ...

De heer **Dijkhoff**:

Een goeie vraag. Kijk, ik heb het toen als volgt ervaren. Elke dag dat je het eerder doet, loop je ook meer risico. Elke dag dat het R-getal en het aantal besmettingen afnemen, is de kans dat het misgaat als mensen met z'n dertigen op anderhalve meter bij elkaar mogen komen, kleiner. Als minder mensen het virus hebben ... Natuurlijk was het advies altijd: als je ook maar iets voelt, blijf dan thuis en wees dan niet een van die 30. Maar ja, je moet ook rekening houden met het gedrag. Maar op deze manier, omdat de gedragseffecten niet echt op hetzelfde niveau, professioneel, bij de Kamer als expertise aankwamen, waren de gedragseffecten toch altijd een beetje een gelegenheidsargument. Er was geen gelijkwaardige weging. Ik had dus het gevoel dat het beeld meer was ... "De cijfers laten het niet toe" was dan vaak zo'n uitdrukking. Toen klonk dat superlogisch en was het heel overtuigend, maar als ik het mezelf nu hoor zeggen, denk ik: je hebt in een samenleving misschien toch een paar extra zinnen nodig dan "de cijfers laten het niet toe". Dat stond natuurlijk wel voor een wereld aan inmiddels technische kennis die de hele Kamer noodgedwongen moest hebben. Die schetste ik net ook. Maar dat was wel dominant.

Mevrouw **Lammers**:

Had u dan het idee dat het pas op maandag werd geopend omdat anders het risico was dat iedereen het hele weekend in de horeca zou zitten en er dan weer een piek zou komen?

De heer **Dijkhoff**:

Ja, indirect wel. Ik weet het niet. Je krijgt dan soms ook wel het beeld: laten we het met één vrije dag proberen. Ik weet niet of de dinsdag na tweede pinksterdag uiteindelijk heel druk was, want mensen werkten ook veel thuis. Maar ik heb wel het idee dat de behoedzaamheid ... "Als we het op een maandag doen en het toevallig Pinksteren is, dan begin je meteen met een drukkere dag. Dan hebben we daarna vijf dagen om te kijken of het iets doet." Maar dat werd nooit zo expliciet. Het was technocratischer dan dat deze afwegingen heel erg aan bod kwamen. Ik denk dat het misschien wel beter was geweest, ook later bij andere discussies, als de gedragseffecten beter in beeld waren geweest. Nu was het vaak zo dat het OMT had moeten adviseren op de kern, op virusbestrijding. Daar ligt hun expertise. Natuurlijk kregen ze in de briefings ook vragen over gedragseffecten. Dan kreeg je wel een antwoord, maar dan dacht ik: maar dat is andermans expertise. Dan wordt het een beetje troebel.

Mevrouw **Lammers**:

U heeft net al een paar keer genoemd of die gedragseffecten of gedragsinzichten worden meegenomen of niet. De versoepelingen vinden dan plaats met voorwaarden, zoals 1,5 meter afstand houden en vooraf nagaan of gasten gezondheidsklachten hebben. Bij de naleving van zulk soort regels speelt gedrag een rol. Wordt er volgens u in het beleid – u zei het eigenlijk net al – voldoende rekening gehouden met die gedragsinzichten?

De heer **Dijkhoff**:

Ik zie het zelf meer als "hier werd wel rekening mee gehouden" en "er werd kennis van genomen", en het ging wel verder dan "goh, interessant", maar het zat niet op hetzelfde niveau als de expertise over virusbestrijding, op het niveau van weging en belang, zeg maar. Het was niet nevensgeschikt. Dus binnen de ruimte die er was, werd er wel gekeken naar de gedragseffecten. Bijvoorbeeld bij de mondkapjesdiscussie vond ik ... Nou ja, als je aanvoert ... Ik had meer het idee van ... Nou, oké. Er werd dan gezegd van: ja, we weten niet hoezeer het helpt. Ja, dat was met meer dingen zo. Je hebt niet de tijd om een jaar lang onderzoek te doen, dubbelblind, met een testgroep. Dus ja, dat blijft. En dan was het argument: we zijn bang dat mensen zich door die

mondkapjes minder aan de andere regels houden. Ja, daar mag je bang voor zijn, maar dat is niet de expertise. Dat zijn andere experts. En toen die zich erover gebogen hadden, bleken die aan te geven dat het ook heel goed kan werken als een soort signaal van "o, wacht, er is iets aan de hand, het is niet normaal", waardoor de naleving van 1,5 meter juist beter wordt en je een catch 22 krijgt, want dan hoeft dat kapje niks meer te doen omdat je afstand houdt. Maar goed, hoe minder kans het virus krijgt, hoe beter. Dus ja, je zag dat het daar op een gegeven moment begon te schuren, in mijn ogen, en dat de Kamer ook wel ingreep en zei: "Dit is niet meer consistent. Nu vragen we van het kabinet toch om hier duidelijke uitspraken over te doen en adviezen over te geven, om ze wel te gebruiken." In het ov moest dat namelijk inmiddels wel.

Mevrouw **Lammers**:

Heeft u dat ook persoonlijk bij het kabinet aangegeven?

De heer **Dijkhoff**:

Ja, ja, ja.

Mevrouw **Lammers**:

Hoe werd daar dan op gereageerd?

De heer **Dijkhoff**:

Nou ja, ik had het idee dat ook sommige kabinetsleden gewoon een p-hekel hadden aan zo'n ding, en ik denk heel Nederland, maar ja, dat zal wel. Dus er werd dan ook wel gezegd: daar is geen bewijs voor. Dat was dan in het begin. Nou, dat vond ik dan een beetje selectief. Wat je wel merkt, is dat er een gevoel was van: we willen allemaal wel bredere advisering, dat snappen we, maar niet op gelijk niveau. We hebben dat OMT. Dat is er voor virusbestrijding. We moeten dat dan niet moeilijker gaan maken door er allemaal dingen bij te halen op gelijkwaardig niveau. Mijn gevoel was dat het wel zo werkte in die weegschaal, zo van: dit is er eerst en daarna kijken we hoeveel ruimte er is, maar we gaan niet de discussie openen die dat doorsnijdt, zeg maar.

Dat hielp soms natuurlijk niet, ook niet in mijn emotie. Ik was, wat ik zei, van nature en vanaf het begin aan de behoedzame kant, maar ik heb me misschien ook te veel laten afleiden door mensen die er anders naar kijken, door de radicaalste stemmen onder hen. Op het moment dat er mensen intern spraken van – in hun woorden – "het is allemaal belachelijk en de

oude mensen die doodgaan zijn gewoon dor hout dat gesneden wordt", heb ik me ook wel heel erg laten leiden door mijn ... Als een rode lap op een stier werkte dat op mij. Ik heb mij niet laten leiden door de legitieme zorgen die er ook waren. Technocratische argumenten helpen natuurlijk ook niet om daar ruimte aan te bieden, met dingen als "het kan niet" of "de cijfers laten het niet toe".

Mevrouw **Lammers**:

Bij wie heeft u dat aangekaart?

De heer **Dijkhoff**:

Over de gedragseffecten?

Mevrouw **Lammers**:

Ja.

De heer **Dijkhoff**:

Nou, overal eigenlijk: in het debat, buiten het debat, in coalitieoverleggen en bij de betrokken bewindspersoon, Mark Rutte en Hugo de Jonge.

Mevrouw **Lammers**:

Ik bedoel: bij wie van het kabinet?

De heer **Dijkhoff**:

Ja, bij wie het maar horen wilde.

Mevrouw **Lammers**:

Die zeiden dus ... Hugo de Jonge zei dus van: nee, dat OMT is echt leidend.

De heer **Dijkhoff**:

Ja, ik weet niet of die dat letterlijk zo heeft gezegd, maar het waren meer de argumenten die ook in de OMT-adviezen stonden die je dan hoort. Je kunt het OMT niet vragen om een advies over die gedragseffecten, want dat is hun expertise niet. In het begin waren er natuurlijk ook zorgen van: stel nou dat mensen met geld de mondkapjes kopen die we in de ziekenhuizen nodig hebben. Maar dat was helemaal aan het begin en dat was een ander type, dus daar ging het op een gegeven moment al niet meer over. Ik hoorde dus niet letterlijk dat het niet mocht van het OMT. Zo was het niet, want het kabinet neemt de beslissingen. Maar mijn lezing was dat zij het wel het liefst zo weinig mogelijk inhoudelijk ... Het had de voorkeur om zo weinig mogelijk

afstand te hebben van de OMT-adviezen. Het is ook een prettige legitimatie – dat kan ik me heel goed voorstellen in een crisissituatie – dat je expertise hebt, zeker in het begin. Ik vraag me dus ook niet af: zat het OMT fout? Naar mijn oordeel heeft het OMT naar eer en geweten geadviseerd over het expertisegebied. Vanuit de politiek is er op een gegeven moment de vraag: beperk je je tot die expertise of ga je breder? Er is wel breder advies gevraagd. Ik had sterk het gevoel dat er in die weging ook wel rekening is gehouden met die dingen, dus of we het konden verzachten of compenseren, maar dat de rode lijn wel was ... Ik wil ook echt niet beweren dat die anders had moeten, want dat zou ik goedkoop vinden van mezelf. De rode lijn was: er is ruimte, totdat we vanuit de zorg het signaal krijgen dat die een tekort aan ic-bedden riskeert.

Mevrouw **Lammers**:

U zei aan het begin van het verhoor dat u ook veel contact had met premier Rutte. Heeft u hier ook met hem over gesproken?

De heer **Dijkhoff**:

Ja, zeker. Ja.

Mevrouw **Lammers**:

Hoe reageerde hij daar dan op?

De heer **Dijkhoff**:

Hij was zelf ook van de "afdeling stomme dingen", Jaap van Dissel ook. Dat is niet erg. Er was ook de lijn dat mensen dan misschien dichter op elkaar gingen staan; die was er ook. Het is ook niet zo dat het ... Het is geen immuniteitsmasker, zo'n ding. Het kan direct bijdragen als jij jouw druppels dicht bij je houdt, maar dat is ook niet waterdicht. Het kan er als indirect effect ook aan bijdragen dat mensen afstand houden als ze zien dat een ander zo'n ding draagt. In Frankrijk zag ik het meer dan hier, maar ze worden nog steeds gedragen door mensen. Als ik dat nu in een winkel zie, dan denk ik ook dat die persoon wel niet zal willen dat je in de buurt komt. Daar was tot later ook geen onderbouwing of bewijs voor. Het is dus ook niet zo dat ik denk dat ze allerlei dingen hebben genegeerd. Het was alleen een voorbeeld van de discussie die voor mij blootlegt hoe die patronen liepen.

Mevrouw **Lammers**:

U had het net ook al even over de horeca. In de debatten vraagt u eigenlijk

meerdere keren aandacht voor de horeca. Kunt u eens uitleggen waarom dat was?

De heer **Dijkhoff**:

Ehm ... Ik vroeg ook aandacht voor andere dingen, dus het is niet alsof ik het debat na debat alleen maar over de horeca had. Ik kan me ook nog herinneren dat ik heel vaak over de bruine vloot gesproken heb. In de horeca kwam veel samen, ook qua schrijnendheid. Menige andere sector had meer om op terug te vallen. Daar zitten ondernemingen wellicht wat anders in elkaar. Voor horecaondernemers is het hun levenswerk, hun leven, hun inkomen en hun pensioenvoorziening, vaak alles in één. Daar stond dus veel op het spel. Het is natuurlijk ook een plek waar mensen sociaal samenkomen en hun leven leven. Je had toch vaak het gevoel dat in die weging die ik net al noemde, namelijk over de vraag wat er aan ruimte was, het loket iedere keer net dichtging voor de horeca, ook omdat het gewoon moeilijker te organiseren was. Ik snap ook wel dat er een verschil is tussen iets ophalen op bestelling of in een café zitten. Ik had dus ook wel het idee dat als er al ruimte was, zij iedere keer achteraan kwamen.

Mevrouw **Lammers**:

Welke contacten had u hierover? Waren dat vertegenwoordigers van die zaken?

De heer **Dijkhoff**:

Ja, met mensen van Koninklijke Horeca Nederland, maar ook met verschillende ondernemers zelf. Ik denk dat heel veel Kamerleden als individuen ook echt het lokale aanspreekpunt werden voor de eigen gemeenschap waarin ze wonen of waar ze uit voortkomen. De rol van Kamerleden om die geluiden uit de eigen omgeving door te vertalen naar de Kamer was toen heel groot. Natuurlijk liepen andere onderwerpen ook door, maar ik denk dat elk Kamerlid zich ... Nou, ze voelden zich geen woordvoerder, maar ze voelden zich wel bijna portefeuillehouder corona wanneer het hun eigen portefeuille raakte, maar ook gewoon wanneer het hun gemeenschap raakte. Ik had veel contacten met horecaondernemers, maar ik denk dat elk fractielid bij ons veel contacten had met horecaondernemers.

Mevrouw **Lammers**:

Wat besprak u dan vooral met hen? Ging het dan over de maatregelen of over ...

De heer **Dijkhoff**:

Maatregelen, steunpakketten, de vraag wat er wel kan en of je manieren kan verzinnen om ... Het is op een gegeven moment natuurlijk ook schrijnend als je aan de samenleving vraagt om mee te denken hoe het wel kan, er allerlei plannen komen en er dan toch geen ruimte voor is. Op een gegeven moment deukt dat het vertrouwen natuurlijk ook, niet omdat die plannen niet goed waren, maar omdat het vanuit de virusbestrijding toch als een te groot risico werd geacht.

Die steunpakketten waren er ook. Die hadden ook een soort tweede-ordegedragseffect, dat soms mensen dachten: ja, maar jullie krijgen toch steun? Maar als je erin duikt, dan is het natuurlijk ... Ik vind steunpakketten heel goed, maar ze zijn gericht op baanbehoud en niet per se op bedrijfsbehoud. Er zaten ook voorwaarden aan, en terecht. Sommige ondernemers zullen achteraf denken: ik had beter vroeg ... Je wist ook niet hoelang het duurde, dus je neemt de steun aan in de hoop dat je na een paar maanden open kunt, maar dan moet je weer dicht. Er zullen dus thuis ook mensen zitten die denken dat als ze het allemaal nog een keer zouden moeten doen, ze dan geen enkele steun hadden geaccepteerd. Dan hadden ze de stekker eruit getrokken bij de eerste lockdown, omdat ze dan beter af waren geweest. Op dat moment weet je dat niet. Dat vond ik wel schrijnend. Dat kwam natuurlijk in meerdere sectoren naar voren, en de horeca is er daar één van.

Mevrouw **Lammers**:

U zei net: binnen uw fractie hadden veel meer fractieleden contacten met horecaondernemers. Hoe werd er in de fractie naar het belang van de horeca gekeken?

De heer **Dijkhoff**:

Ja, eigenlijk zoals ik het net omschreef: laten we kijken wat we voor ze kunnen doen, maar niet met het gevoel dat we de kern van de pandemiebestrijding op het spel gaan zetten. Naarmate er meer mocht, ook in de horeca, kwamen er ook andere discussies bij, bijvoorbeeld dat de horeca zich soms uitvoerder voelde van beleid. Ze moesten controleren en scannen. Ik heb het zelf ook wel meegemaakt met een familielid dat andere keuzes maakte wat betreft vaccinatie. Die was door een file net te laat, waardoor de code niet meer werkte. Dan ga je van restaurant naar terras, daar word je weer geweigerd en uiteindelijk eet je op een bankje in het park een broodje. Daar heb ik ooit een heel klein beetje gevoeld hoe het moet

voelen als je andere keuzes maakte – laat er geen misverstand over bestaan dat dat op dat moment een keuze was die ik niet begreep – en dat je je dan ook gestigmatiseerd voelde. Dat heb ik pas achteraf goed begrepen. In de horeca kwam dat ook wel heel erg bij elkaar. Dat zijn wel dingen waardoor het, denk ik, een sector is die veel aandacht kreeg, ook, lullig gezegd, omdat die vaak steeds net buiten het rijtje viel. Zij zaten misschien ook niet op die aandacht te wachten. Je had versoepelingen waar je iets mee kon, waar je weer mee verder kon, maar zij konden heel vaak net niet verder.

Mevrouw **Lammers**:

Wat besprak u hierover met het kabinet? Heeft u dat aangekaart?

De heer **Dijkhoff**:

Ja, ook in debatten. Ik kan me nog een interruptie herinneren toen het kabinet eigenlijk het plan had dat ieder individu op een terras anderhalve meter uit elkaar moest zitten, ook al maakten ze deel uit van een gezin. Dat was nog een vrij hoogoplopende interruptie. Ik dacht: dit is gewoon zo niet praktisch; dit is gewoon niet werkbaar. Ik bedoel, je mag wel ... Ik geloof dat ik toen het volgende hanteerde: je mag wel lepeltje-lepeltje liggen, maar niet een vorkje prikken. Dat botste best wel, omdat de modellenwerkelijkheid van voorzorg erg botste met hoe dingen normaal gaan. Bij heel veel andere maatregelen in sectoren was er nog wel een mouw aan te passen, maar hier botste dat wel heel erg.

Mevrouw **Lammers**:

Waren er ook nog andere maatschappelijke belangen of belangengroepen, naast de horeca, waar uw aandacht naartoe ging?

De heer **Dijkhoff**:

Ja, zeker. De verpleeghuizen kwamen, zeker in het begin, veel aan de orde, medewerkers in de zorg, cultuur en festivals. Op een gegeven moment stonden die festivals op het punt dat ze zeiden: mag er deze zomer niks, dan gaan we ook niks uitgeven; anders gaan we ons voorbereiden en kosten maken, maar als het dan niet mag, zijn we allemaal weg. Daar kan ik me nog veel over herinneren. Ik herinner me ook de discussie over boekhandels. Die noemde ik eerder al. Slijters waren soms verbaasd dat ze open mochten, omdat ze volgens de technische categorieën onder de primaire levensbehoefte vielen. Er waren bedrijfsstructuren die door hoe ze gestructureerd waren en door hoe de regelingen in elkaar zaten ten opzichte van een ander type bedrijf, bijvoorbeeld familiebedrijven, heel erg in het

nadeel waren omdat ze een andere bedrijfsstructuur hadden, terwijl wij die als gewone Nederlanders als eenzelfde soort zien. Ik zal niet nog een uur doorgaan, maar het is een hele rij van zaken waarvan je als fractievoorzitter normaal gesproken in de werkverdeling van fracties op hoofdlijnen iets meekrijgt, maar waarbij nu eigenlijk iedereen de details in getrokken werd.

Mevrouw **Lammers**:

Oké. Dank u wel. Dan heb ik voor nu verder geen vragen meer.

De **voorzitter**:

Meneer Dijkhoff, we zijn al een tijdje onderweg in dit openbare verhoor, dus ik stel voor dat we gaan schorsen voor vijftien minuten. Ik verzoek de bode om de getuige naar buiten te leiden.

(De heer Dijkhoff wordt naar buiten geleid door de bode.)

De **voorzitter**:

Ik schors de vergadering voor vijftien minuten.

De vergadering wordt van 11.21 uur tot 11.36 uur geschorst.

De **voorzitter**:

Ik heropen de vergadering. Aan de orde is een openbaar verhoor door de parlementaire enquêtecommissie Corona. Ik verzoek de griffier om de getuige naar binnen te leiden.

(De heer Dijkhoff wordt binnengeleid door de griffier.)

De **voorzitter**:

Meneer Dijkhoff, welkom terug. We vervolgen het openbaar verhoor. Ik geef graag het woord aan collega Poortman.

De heer **Poortman**:

Dank, voorzitter. Ik heb nog een vraag die voor de schorsing is blijven liggen. Toen had u het met mijn collega Lammers over de versoepelingen. Het ging toen even heel erg over dat pinksterweekend. Maar er speelt nog een ander aspect rondom versoepelingen, namelijk de tijdigheid ervan. U noemde uzelf al als gepositioneerd aan de wat voorzichtige kant. In een debat noemt u bijvoorbeeld ook het wekken van valse verwachtingen, maar u noemt ook serieuze zaken – dit is ook serieus, maar er zijn ook nog

serieuzere – als inhaalzorg en burn-outs bij zorgpersoneel, waarop gelet moet worden. Hoe keek u vanuit dat perspectief naar de versoepelingen die steeds plaatsvonden? Werd er voldoende rekening gehouden met dat soort randvoorwaarden?

De heer **Dijkhoff**:

Ja, het zit allemaal wel in die weging, maar uiteindelijk is het ook heel moeilijk, zo bleek, om tegen de samenleving te zeggen: de cijfers zien er goed uit en er zijn weinig besmettingen, maar uit voorzorg blijven we langer dicht. In mijn herinnering heeft dat er met name in het najaar toe geleid dat we, denk ik, iets eerder hadden moeten ingrijpen. Volgens mij was dat in het najaar. Het was gewoon heel lastig om uit voorzorg de maatregelen te verlengen, omdat die maatregelen ook voor ellende en ongemak zorgden.

De heer **Poortman**:

Maar inhaalzorg en rust voor zorgmedewerkers is niet alleen maar voorzorg, zou je kunnen zeggen.

De heer **Dijkhoff**:

Nee. Maar zo komt het denk ik wel over als je dat gaat zeggen. Ik denk dat daar aandacht voor is geweest in die zin dat er vanuit het kabinet en de Kamer gekeken wordt naar de sector, van: doen jullie daar genoeg aan en zijn er rode vlaggen? Maar daardoor is het tempo van versoepelingen en het weer strenger worden niet per se gedreven. Het kan verdisconteerd zitten in prognoses, maar ik denk eerlijk gezegd dat het er niet toe heeft geleid dat we denken dat we daardoor extra voorzichtig moeten zijn; dat is mijn indruk.

De heer **Poortman**:

U zegt – we zitten dan nog in het voorjaar van 2020 – in een debat: het had voorzichtiger gekund, het openen van de samenleving. U noemt ook heel bewust zaken als inhaalzorg. Had u het gevoel dat u daar specifiek aandacht voor moest vragen omdat er anders onvoldoende aandacht voor was?

De heer **Dijkhoff**:

Ik denk dat ... Hoe zoiets tot stand komt, ook in je fractie ... Je bereidt natuurlijk zo'n debat uiteindelijk met z'n allen voor. Er komen allerlei signalen binnen en dat is te veel voor je spreektijd. Dan ga je kijken bij welke punten je het gevoel hebt dat ze, ook vanuit de samenleving, toch nog extra aandacht moeten hebben, zoals bijvoorbeeld de horeca. Ik besef ook dat dat botst op het idee van voorzichtiger zijn vanwege de inhaalzorg. Maar

dat is wel wat er dan op de zeef blijft liggen en waarvan de woordvoerders zeggen dat er een extra reden is om het wel te benoemen. Dat kan zijn omdat we het idee hebben dat iets extra druk nodig heeft richting het kabinet. Het kan ook zijn dat we op zich denken dat het kabinet er wel rekening mee houdt, maar dat mensen dat te weinig horen, zich er niet in herkennen en dat het goed is dat mensen zien dat deze zorg in de Kamer benoemd wordt.

De heer **Poortman**:

Welke afweging gold als het ging over de belasting van de zorg?

De heer **Dijkhoff**:

Die laatste sowieso, maar het eerste zou ook goed kunnen. Ik kan dat niet ... Ik heb dat nu niet paraat.

De heer **Poortman**:

Helder. Dank als het gaat om dat punt van voor de schorsing.

Het onderwerp dat nu centraal staat is de avondklok en de vaccinaties. We zitten dan al in de paar laatste maanden van u als fractievoorzitter, tot aan de verkiezingen van 2021. De avondklok begint voor het publiek te spelen in januari 2021. Op 20 januari kondigt het kabinet aan dat de landelijke avondklok wordt ingesteld als de Tweede Kamer daarmee akkoord gaat. In het debat van een dag later – dat is dus op 21 januari – blijkt er in de Tweede Kamer voldoende steun te zijn. Hoe keek u aan tegen de avondklok?

De heer **Dijkhoff**:

Ik heb daar nooit principiële ... Ik heb die nooit anders gewogen dan andere maatregelen, persoonlijk. Ik merkte wel dat het bij sommige mensen echt heel gevoelig lag, heel persoonlijk. Nou, niet persoonlijk, maar met historische connotaties. Ik merkte dat het voor sommigen erger was dan andere maatregelen. Ik heb dat zelf niet zo gehad. Ik heb nog teruggelezen dat er bij ons in de fractie ook mensen waren die dat wel hadden overigens. We hebben dat uiteindelijk niet opgebracht. Die mensen zeiden: dit is echt wel erger dan een beperking op hoeveel mensen je in huis mag hebben en dat soort zaken. Ik dacht zelf: schoolsluitingen, avondklok; ik zie voor mezelf niet dat het erger is, dat de avondklok echt veel erger is. Ik vond die schoolsluiting ook al verschrikkelijk. Rondom oud en nieuw is er in onze fractie ook gediscussieerd over de vraag of je dan eigenlijk niet een avondklok zou moeten hebben vanwege vuurwerk en andere zaken. Daar is

verder niet ... Om maar even aan te geven dat die discussie dus al wel maanden liep en dat sommige mensen echt heel principieel tegen waren en anderen niet. Bij ons in de fractie is het dus wel bediscussieerd. Er waren wel mensen die er moeite mee hadden, maar uiteindelijk was er niemand die zei: ik wil eruit springen binnen de fractie of zo. Een meerderheid van de fractie zei uiteindelijk: dit is heel rot, maar als dit in het pakket een logische stap is die moet, dan kunnen we dit dragen en steunen. Dat was hoe wij ernaar keken.

De heer **Poortman**:

U noemt al dat het gewicht dat eraan toegekend werd, verschilt. U was van de school dat u er niet meer gewicht aan toekende dan aan andere maatregelen, als ik het even goed ... Op welke manier keek u dan naar die avondklok?

De heer **Dijkhoff**:

Net zoals bij al die andere dingen. Het zijn allemaal dingen die je niet wil. Dus de vraag is: is het noodzakelijk? Dan heb je dat hele samenspel van de vraag hoe het met de besmettingen zit en waar we zien dat die besmettingen plaatsvinden. Is dat door contacten op bepaalde plekken of door veel reisbewegingen? Volgens mij hadden we ook met een nieuwe variant te maken, waardoor allerlei vruchten die we van eerdere maatregelen plukten in een keer een beetje een reset kregen, waardoor we weer opnieuw konden beginnen. Deze speelde al een tijdje. Het was ook al in de media geweest. Er waren al mensen die hadden gezegd: dat wil ik niet. Ja, ik dacht: "Ik wil het allemaal niet, wat we aan het doen zijn. Ik kan nu wel denken dat ik me niet kan voorstellen dat we ergens iets doen, maar dat is niet hoe het bij mij werkt." Ik hoopte dat het niet hoefde. Maar ik hoopte ook dat andere dingen die wel moesten ook zo snel mogelijk teruggedraaid konden worden. Het klonk als een plausibel onderbouwde maatregel die ervoor zou zorgen dat er in korte tijd – uiteindelijk werd-ie wel verlengd – echt wel een soort van bevriezing was van contacten 's avonds, waardoor je echt even een behoorlijke tik kon uitdelen aan het virus in de zin van de verspreiding.

De heer **Poortman**:

Even los van of zoiets wel of niet ingevoerd moet worden. Dat staat nu niet ter discussie. Maar als het gaat over de argumenten die mensen geven rondom het gewicht dat zo'n instrument heeft: voelde u daarin mee? Ik schets maar even de gedachtegang dat er een principieel verschil is tussen dat je in de publieke ruimte mag zijn, maar soms ergens niet naar binnen

mag, of dat je ook niet meer in de publieke ruimte zelf mag zijn. Dat is een andere vorm van beperken dan de publieke ruimte alsnog wel openstellen, zoals de straat en noem maar op.

De heer **Dijkhoff**:

Ik erkende dat argument wel, maar het had bij mij niet een showstoppend gewicht, zeg maar. Ik dacht altijd: "Ja, dat is zo en dat is heel zwaar. Tegelijkertijd, als jij zwaar besmet wordt door het virus en op de ic ligt, kom je ook de publieke ruimte niet meer in. We doen dit om zo snel mogelijk iedereen weer in de publieke ruimte alles te kunnen laten doen." Dat was gewoon mijn mindset en dat was ook de lijn die we als fractie vooral hadden.

De heer **Poortman**:

Even om uw mindset wat verder te verkennen. Als zo'n maatregel wordt aangekondigd, bekijkt u die dan vooral vanuit de praktische consequentie van zo'n maatregel? Het heeft wel of niet effect. Het houdt mensen wel of niet binnen. Of voelt u ook wel aan dat hier toch ook iets van grondrechten in het geding zijn en dat het misschien om extra controle vraagt?

De heer **Dijkhoff**:

Jawel. Daarom had het kabinet dit ook nooit moeten doen als de meerderheid van het parlement tegen was, waarbij ze zouden zeggen: maar we hebben nou eenmaal de bevoegdheid. Dan zou ik niet hebben gezegd: dat steunen wij. Dan steunen we de maatregel wel, maar niet het feit dat je het doet zonder meerderheid.

De heer **Poortman**:

Dat gaat nog over draagvlak. Dit gaat meer over de inhoud, over dat er grondrechten in het geding zijn. Bent u dan extra op uw qui-vive als Kamer?

De heer **Dijkhoff**:

Ja, dat ligt eraan. Ja en nee, als in: ik vond het niet naar school kunnen gaan ook al een inperking van een grondrecht. Zeker.

De heer **Poortman**:

Ja.

De heer **Dijkhoff**:

Dus in die zin waren we die Rubicon al over en voelde het voor mij niet dat dit een nieuw soort zwaardere inbreuk ... Wel een zware en een die je niet

licht moet nemen, maar niet zwaarder dan wat we al gedaan hadden, terwijl ik wel herkende en erkende dat bij anderen daar nog wel een verschil in gevoeld werd.

De heer **Poortman**:

Ja, daar heeft u gelijk in, over grondrechten. Het lijkt soms inderdaad heel erg gefixeerd op die avondklok, terwijl in de hele coronacrisis grondrechten überhaupt in het geding waren, als het gaat om het recht op gezondheid of op zorg en noem maar op. Maar had u het gevoel bij die debatten, zeker als het gaat om de avondklok, dat het mensen binnenhouden toch al wel heel principieel voelt voor mensen? U noemde inderdaad al de historische connotaties. Had u het gevoel dat in dit soort debatten, ook in de informatievoorziening vanuit het kabinet, die grondrechten voldoende inzichtelijk werden gemaakt?

De heer **Dijkhoff**:

Ik denk dat het een ... Dat sluit een beetje aan bij wat ik al eerder zei. Als ik daarop reflecteer, denk ik dat het beter was geweest als het breder onderbouwd was dan alleen "dit moet, we kunnen niet anders, we moeten het virus bestrijden". Voor heel veel mensen in de samenleving was dat ook afdoende en zij waren ook bereid om die offers te brengen, omdat zij ook in die mindset zaten van, lullig gezegd: omdat ik 's avonds eruit wil, riskeer ik dat iemand anders overlijdt. Er waren natuurlijk ook veel mensen die familieleden en kennissen hadden die zwaar ziek zijn geweest of die zelfs overleden waren. Dus voor een groot deel van de samenleving was dat ook genoeg, dus ook bij een groot deel van de achterban die ik vertegenwoordigde. Het was niet zo dat de mailbox volliep met kritiek hierop.

Alleen denk ik dat het beter was geweest als we, los van de technocratische, technische dingen meer aandacht hadden besteed aan die weging, aan dat het inderdaad een flinke inbreuk is. Op het moment zelf, op het moment dat je die inbreuk verantwoordelijk vindt of eigenlijk noodzakelijk acht – "verantwoord" is niet het goede woord; het moet echt noodzakelijk zijn – heb je misschien ook de neiging om dat een beetje voor jezelf te rechtvaardigen door, wat ik eerder eigenlijk al ook deed, te vergelijken met de maatregelen die je al genomen hebt: "Een paar weken niet naar buiten kunnen, is dat nu heel zo'n groot offer?" Ik denk wel dat die twee dingen heel moeilijk te verenigen zijn: dat beter uitleggen en dat voor jezelf. Maar

achteraf reflecteer ik dat ik dat wel beter had kunnen doen, dat ik beter en uitgebreider stil had kunnen staan bij de tegengeluiden.

Het is natuurlijk ook de dynamiek van de Kamer dat je met die tegengeluiden aangevallen wordt en het parlement is niet per se altijd de plek waar een open, reflectieve houding op die kritiek leidt tot alle begrip. Daar zit natuurlijk ook wel dat element in van een strijd, van iets te moeten verdedigen en aangevallen worden. Voor de samenleving als geheel was het beter geweest om daar ook meer bij stil te staan: "Ja, ik vind het nodig. Ja, ik voel niet dat we een keus hebben, maar die heb je eigenlijk altijd. Daarbinnen maak ik toch deze, om die en die redenen."

De heer **Poortman**:

Dat gaat ook deels over de dynamiek van de Kamer. Als u terugkijkt naar de transparantie van het kabinet op dit soort punten, was het dan altijd duidelijk dat hier grondrechten in het geding waren of moest je er als Kamer echt naar zoeken dat dat zo was?

De heer **Dijkhoff**:

Ik ... Het was ... Nee, je hoefde niet per se te zoeken, maar het was ook niet zo dat het kabinet zei: let u even extra goed op, want deze maatregel betreft een grondrecht. Zo heb ik dat niet ervaren. Ik heb ook niet ervaren dat je er al struikelenderwijs achter kwam: hé, het gaat om een grondrecht. Het was meer: als je in die aanpak zit en al die maatregelen genomen hebt, is dat op een gegeven moment een gepasseerd station. Als we alle grondrechten recht willen doen, kan dat niet. Ze botsen, want je moet ook mensen beschermen en levens beschermen en de toegang tot zorg zo goed mogelijk doen. Dus die grondrechten botsen. Ik denk wel dat als je in die dynamiek zit, je dat dan één keer heel pijnlijk vindt en niet per se elke keer dat opnieuw gaat uitleggen. Ik heb het ook niet zo ervaren als: deze maatregel is een andere categorie. Wel in het debat, in wat dan loskomt in de samenleving, maar niet per se ... Bij het onderwijs sluiten kan ik me ook niet herinneren dat we zeiden: jongens, hé, maar dit is wel ... Dat is ook niet zo gepubliceerd als dat het extra was.

De heer **Poortman**:

U zegt nu: het is dan één keer heel pijnlijk en daarna ... Is het ook niet gevaarlijk dat er dan een vorm van gewenning optreedt en dat juist die grondrechtenafwegingen altijd expliciet gemaakt moeten worden? Inderdaad, je went eraan. De pleister is er een keer vanaf gehaald. Je bent die Rubicon

over. Zou je juist niet – misschien is dat ook de taak van de Kamer – die grondrechtenafweging altijd heel expliciet willen maken?

De heer **Dijkhoff**:

Ja, ik denk dat dat een goed punt is. Nogmaals, ik wil daarmee niet de indruk wekken dat je dan op een andere conclusie uitkomt, maar het is wel beter om die weging expliciet te maken. Ik denk wel dat dat beter is. Ik weet niet ... Je doet het dan beter, maar ik denk niet dat een hoop mensen die nu gingen demonstreren, dan hadden gedacht: ze hebben het er in ieder geval goed over gehad, dus het is oké. Ik wil niet de indruk wekken dat dat alle spanningen weghaalt, maar ik denk wel dat het beter was geweest als je dat explicieter maakt, ook op andere punten, die niet de grondrechten raken, maar zeker op dit punt.

En ook ... Het is heel moeilijk. Je hebt een strategie, die in het begin heel logisch is. Dat is de weging die ik al eerder aangaf, die altijd doorsloeg naar: zorg dat er een plek is op de ic als iemand die nodig heeft. Het is heel moeilijk om na een jaar te denken: goh, dit begint wel heel veel nevenschade op te lopen, dus laten we die lijn veranderen. Dan lijkt het net alsof het een foute lijn was. Ik denk dat je dat uiteindelijk wel had moeten doen als er geen vaccins waren gekomen. Ik denk dat het nu net samenviel, waardoor de vaccinatie een hoop hielp en die de uitrol van mogelijkheden na een tijdje ook weer mogelijk maakte. Maar als zoiets langer duurt en er geen hulp komt in de vorm van een vaccin of als het een ander soort crisis is, dan moet je ook inbouwen: wanneer herijk je de strategie van het begin om te voorkomen dat je daarin door blijft lopen omdat je nu eenmaal op die manier bent begonnen?

De heer **Poortman**:

En had u ... Even zonder waardeoordeel: u was zelf vrij snel overtuigd van de avondklok. U zei: ik zag even geen andere oplossing. Lagen er wat u betreft wel alternatieven op tafel of zijn die bijvoorbeeld in de fractie bediscussieerd?

De heer **Dijkhoff**:

Volgens mij was er op dat moment ... Het verving niet iets; het kwam erbij. Andere methoden om dat getal een flinke klap toe te dienen ... Want dat was echt het beeld: het is een ander type en de hamer moet er echt even flink op. Ik heb niet het idee ... We hebben besproken of we het ... Ik kan me niet herinneren dat er echt iets te kiezen viel. Ik had ook sterk de indruk dat als

de Kamer het niet had gedaan, het kabinet geen alternatief in de achterzak had. Het had dan echt een paar weken moeten oplopen. Ik weet niet of er dan inmiddels wel alternatieven waren bedacht. Je hoopt van wel, maar dan had die avondklok wellicht alsnog op tafel gelegen.

De heer **Poortman**:

Had het kabinet dat met dit onderwerp niet duidelijk moet maken? Of verzwakt dat misschien zo'n voorstel? Nogmaals, los van de weging die afzonderlijke mensen eraan geven: dit is dit wel een zware inperking van een grondrecht. Zouden die alternatieven niet altijd op tafel moeten liggen en ook bediscussieerd moeten worden? Ik noem bijvoorbeeld een thuiswerkplicht. Die hebben we niet gehad. U zit er nu zelf niet in, maar er zullen toen vast ook andere opties geweest zijn, die blijkbaar niet gecommuniceerd werden. Hadden die in het debat niet gewoon op tafel moeten liggen?

De heer **Dijkhoff**:

Ik denk dat ze wel aangedragen zijn, maar de vraag is natuurlijk: wat voor ... Dan kom je weer op het punt dat je beperkt bent doordat je het zelf niet helemaal kunt nalopen. Je moet altijd oppassen met rekenmodellen, maar je hebt als Kamer niet zelf een rekenmodel waar je een alternatief in kunt doen. Uiteindelijk kun je vragen stellen en dan is het antwoord "daar is geen bewijs voor", "dat verwacht ik niet" of "het voegt weinig toe, omdat de meeste mensen die dat kunnen al thuiswerken". Het is niet zo dat er een hele menukaart was waar je het over had. Ik denk zelf dat het kabinet deze maatregel zo lang mogelijk niet heeft willen nemen. Dat geeft wel het gevoel van vertrouwen dat de opties op waren. Maar dat moet je wel hebben. Als je dat vertrouwen niet hebt, dan komt dat natuurlijk niet zo over.

De heer **Poortman**:

Nee. Uit de eerdere verhoren die we hadden, bleek dat de onderbouwing eerst wat mager was. Minister Grapperhaus heeft daar bijvoorbeeld op gewezen. Dat kan natuurlijk twee kanten op: je kunt dat zien als een signaal dat het misschien niet werkt of je vindt dat er een betere onderbouw moet komen omdat je die avondklok nu eenmaal wilt. Hoe kijkt u daar met de kennis van nu op terug? Heeft dat het instrument ondermijnd?

De heer **Dijkhoff**:

Ja, kijk, het liefst neem je een maatregel waarvan je bijna zeker weet dat die werkt, maar op een gegeven moment kom je in een territorium dat je ... Nou

ja, je weet het niet. Je hebt geen proefopstellingen. Je hebt andere landen die het wel gedaan hebben, maar nooit geïsoleerd. De andere landen die wel een avondklok hadden ... Want ja, dat is ook heel menselijk gedrag. Het is ook beetje social proof dat je op een gegeven moment ook bij die maatregelen kijkt: wat doen andere landen? Degenen die het wilden afzwakken, zeiden: kijk eens naar Zweden. Degenen die het strenger wilden, zeiden: kijk eens naar China. Het waren er niet veel, maar er waren in het begin ook een aantal die zeiden: daar is het veel sneller onder de knie. Dus je kijkt ook naar andere landen. Dan ga je daar kijken: wat is het effect? Maar ja, die landen hebben een avondklok maar ook andere maatregelen, dus je weet nooit wat daartoe te herleiden is. Je krijgt dus een waarschijnlijkheid, gecombineerd met dat je niet heel veel andere dingen meer in het gereedschapskistje hebt zitten die je niet al aan het inzetten bent. Hoe meer maatregelen je moet nemen, hoe meer je in categorieën komt waarvan je zegt: goh, die vorige maatregelen waren wat sterker onderbouwd. We hebben dat proefondervindelijk gedaan. We weten dat als we een school sluiten dat heel veel neveneffecten heeft – we weten nu zeker dat die heel schadelijk zijn – maar we weten ook hoeveel effect dat heeft op het gedrag van mensen en het aantal contacten dat ze hebben. Je weet dan inmiddels wat dat doet. Hiervan was de zekerheid gewoon kleiner daarin.

De heer **Poortman**:

U legt eigenlijk ook een soort kwetsbaarheid bloot door te zeggen: we hadden zelf niet die modellen, we konden dat niet narekenen. Wat zou u ons als Kamer meegeven op dat punt? Is het dan inderdaad "vertrouw op wat het kabinet en de adviseurs zeggen" of moet de Kamer zelf ook instrumenten hebben om dit te toetsen?

De heer **Dijkhoff**:

Ja ... Ik weet niet wat de volgende crisis is, dus waar je dan expertise op moet hebben. Ik denk dat het op zich ook goed is dat je als land één expertiseclub hebt, niet twee. Ik denk dat het ook goed is dat in een vrij land iedereen zijn expertise aandraagt. Dan zou je als Kamer ... Als expertise uit de samenleving botste, dan had je eigenlijk geen beslechting. Je kon het niet nog eens checken. Je was ook terughoudend met het OMT vragen "kun je dit uitzoeken?", want daar ga je als Kamer niet per se over. Je moet ze ook niet dingen vragen waar ze eigenlijk niet de expertise in hebben. Daarom denk ik dat, zeker in die bredere expertise, het meewegen van andere zaken ... Ik weet niet of je een club moet hebben die nog eens dezelfde modellen berekent of daar toegang tot heeft. Met technologie moet het wel steeds

makkelijker kunnen, dus ... Maar je zou dan ook die andere expertise, waarvan je het idee hebt dat die het kabinet misschien wat minder voedt, zelf beter moeten organiseren. Van zo'n IMT, of hoe je het ook wil noemen, denk ik wel: dan hadden we misschien argumenten gehad die we er meer naast hadden kunnen leggen dan er net onder. Ik weet niet of dat tot andere keuzes had geleid, maar dan hadden we dat wel beter gedaan.

De heer **Poortman**:

Zeker als het hierover gaat, want het kabinet had een andere volgorde. Normaal gingen maatregelen in en reflecteerde de Kamer daarop. Dit werd eerst met de Kamer bediscussieerd voordat de maatregel werd ingevoerd. Hoe keek u ernaar dat de volgorde hier andersom was?

De heer **Dijkhoff**:

Ik denk dat het heel logisch was. Kijk, heel formeel heeft het kabinet hele ruime bevoegdheden. Ik denk dat het heel goed was dat we heel snel naar een systeem gingen van een vaste manier van met kabinetsbesluiten omgaan. De Kamer zat daar heel kort op, niet te formalistisch, maar had wel gewoon een formele vergadering waarin je natuurlijk moties kon indienen en alsnog kon zeggen "doe iets niet" of "doe iets anders". Je kon daarover stemmen en dan kon het kabinet zich daar nog voor het ingaan van een maatregel rekenschap van geven. Op dit moment voelden we denk ik allemaal aan dat deze discussie scherper was en dat het niet zeker was dat die steun ging krijgen. Dan denk ik ook dat het op zo'n precair punt goed is dat je als kabinet en Kamer dat dan even aanpast, dat je niet eerst als kabinet denkt "we zien wel of we een meerderheid hebben" of ... Nou ja, je zou ook nog kunnen bluffen. Het is iets anders om vooraf tegen te zijn dan achteraf nog te corrigeren. Daar moet je geen blufpoker in spelen. Het zal ongetwijfeld ook meegespeeld hebben dat in dit geval een van de coalitiepartijen duidelijk vocaal was dat ze hier heel veel moeite mee hadden en het niet bij voorbaat konden steunen. Dat speelt natuurlijk ook mee. Ik denk dat het dan wel verstandig is dat je als kabinet de discussie met de Kamer daarover aangaat op inhoud. En als de Kamer "nee" zegt, dan zou het ook "nee" moeten zijn. Nu kwam er aangepast "ja" aan.

De heer **Poortman**:

Had dit een model kunnen zijn voor andere maatregelen?

De heer **Dijkhoff**:

Ja ... Het had gekund. Ik denk wel dat het niet heel zwart-wit is. Ik denk dat

wat ik eerder beschreef ... Toen we eenmaal in dat ritme zaten, had je heel vaak debatten. Je zag als Kamer dingen aankomen. Dan zag je natuurlijk ook wel dat Kamerleden en fracties niet alleen reflecteerden op de brieven over de besluiten die eraan zaten te komen, maar ook al wel vooruitkeken en ook wel aangaven: wij vinden eigenlijk ... De ene fractie kan zeggen: als er weer ruimte is, vinden we dat die vooraan staan. Of: dit moet niet te lang duren, want dan weet ik niet of ik het nog steun. Of: alleen als u ondertussen laat zien dat u een been bijtrekt op een bepaald onderwerp. Het was niet heel formeel gestructureerd, maar je zag natuurlijk dat vooruitblikken wel gebeuren. Maar niet zo strikt als bij dit besluit, omdat dit echt een geïsoleerd punt was, waarvan je voelde: het is niet zeker of er een meerderheid voor is.

De heer **Poortman**:

Uiteindelijk wordt de avondklok vijf keer verlengd. Hoe weegt u verlengingen op zo'n zwaarwegend instrument?

De heer **Dijkhoff**:

Ja, die zat gewoon ... Je zat toch echt wel ... Ik zat – laat ik het bij mezelf houden – gebonden aan die vreselijke ... aan die technocratische benadering van de cijfers. Niet dat die benadering fout is, maar je wordt er technocratischer van. Er is geen ... Er is niet ... Je kunt 'm opheffen omdat je zegt "ik vind het een rotmaatregel", maar dan moet je ook accepteren dat er andere dingen misgaan; laat ik het zo zeggen. Ik denk ook dat een groot deel van de samenleving na eerste protesten er ook mee kon leven. Eh ... Dat dat natuurlijk dan ook in de praktijk niet principieel ... Je kan mensen aan alles laten wennen; dat betekent niet dat het goed is. Maar in de praktijk werkt het wel zo dat je denkt: ja, het is niet echt verstandig om 'm korter in te laten gaan. Je werkt natuurlijk liever ook niet met maatregelen die je vooraf al een einddatum geeft, maar deze lag heel gevoelig en dan moet die weer verlengd worden. Ja, er is niks zo permanent als iets tijdelijks.

De heer **Poortman**:

Heeft u in de reflectie op deze maatregel ... Vond u het gewicht van het instrument toenemen naarmate het langer ging duren?

De heer **Dijkhoff**:

Nee, maar dat kan ook mijn blinde vlek zijn. Bij mij is die altijd ...

De heer **Poortman**:

Nee, maar uw antwoord is ook uw antwoord, hè, dus dat ...

De heer **Dijkhoff**:

Bij mij is die altijd gebleven op het gevoel van: ik vind 'm ook heel vervelend en ik vind die andere dingen ook heel vervelend. Natuurlijk snap ik als jurist principieel echt wel dat dit een ander type grondrecht is, maar als ik dan weer naar de praktijk kijk, zag ik ook maatregelen die misschien nog wel meer leed veroorzaakten of die mensen hinderlijker vonden. Dus ehm ... Ik zat dan toch meer, denk ik, aan de pragmatische kant, met alle gebreken die dat met zich meebrengt, waardoor ik niet bij die verlenging een zwaarder gemoed had dan bij ... Ik had al een zwaar gemoed van al die maatregelen. Deze maakte het wel nog zwaarder, maar niet als een soort catégorie spéciale.

De heer **Poortman**:

Waren er binnen fracties mensen die dat wel zo ervoeren, dus dat de verlengingen ook meer discussie opleverden?

De heer **Dijkhoff**:

Jawel. Een beperkt aantal wel, zeker. Ja.

De heer **Poortman**:

Een ander onderwerp dat speelde in die tijd zijn de vaccinaties. De debatten daarover heeft u nog net meegekregen. Verschillende Kamerleden – u heeft bijvoorbeeld een debat gevoerd met de heer Azarkan – spreken over zorgen over een "indirecte vaccinatieplicht". Voor gevaccineerden zouden meer dingen toegestaan worden dan voor niet-gevaccineerden; dat wordt dan bedoeld met die "indirecte vaccinatieplicht". Hoe keek u naar zo'n indirecte plicht?

De heer **Dijkhoff**:

Ja, ik vond dat ... Ik snap het frame, maar ik leefde in een ander frame, namelijk ... Kijk, als vaccinatie nou zo werkte dat die echt alleen een individuele werking had, dan hadden wij er ook anders in gestaan. Helaas werkt een vaccin niet zo. Het is geen immuniteitsschild voor degene die gevaccineerd is. Daardoor kun je ook niet zeggen: voor degenen die niet willen vaccineren, is het hun goed recht de risico's te accepteren. Dus voor mij zat er ook een collectief iets in. Een vaccin neem je ook voor jezelf, maar je neemt het ook voor de samenleving, om anderen te beschermen, want

hoe meer gevaccineerd, hoe minder ... Dat was zeker toen het beeld van hoe het vaccin werkte, hoe de meeste vaccins ook werken. Dat helpt ook besmettingen te voorkomen. Dat was het beeld toen. Ehm ... Voor mij zat er dus ook iets in van ja, hoe moeten we het anders doen? Het alternatief is natuurlijk ... Het ene frame is: als je niet gevaccineerd bent, mag je minder. Ja, het andere was: waarom zouden mensen die zich wel vaccineren aan dezelfde regels gehouden moeten worden als ze zich al hebben laten vaccineren, en als ze daarmee kansen en risico's lopen in die weging? Natuurlijk, op eerdere momenten hebben we dat niet gedaan. Heel eerlijk: we hebben natuurlijk wel vaker oproepen gehad van bepaalde typen mensen, of leeftijden. Die hebben minder kwetsbaarheid; kun je die niet anders behandelen? Dit was iets waar een eigen keuze in zat, waardoor ik het gerechtvaardigd vond om daar een verschil in te maken. Achteraf snap ik beter hoe het overkomt op mensen die niet ... Kijk, voor de meeste mensen in Nederland, onder wie ik, hoefde je niet publiekelijk campagne te voeren om te zeggen dat er een vaccin was. Daar zaten we namelijk al een jaar op te wachten; de meeste mensen zaten er al heel lang op te wachten. Ook voor corona had ik overigens al aanvaringen met mensen die anders kijken naar vaccinatie dan ik, dus ja.

De heer **Poortman**:

U schetst helder twee frames. Een andere benadering zou kunnen zijn dat je zegt: het gaat ons niet om wie wat mag, maar we willen tweedeling voorkomen. Dan gaat het dus niet over dat je de ene groep beschermt of de andere groep verdedigt. Dan ben je meer gericht op het tegengaan van polarisaties, van tweedelingen. Speelde dat?

De heer **Dijkhoff**:

Ik heb dat misschien te praktisch beschouwd. Ik bedoel, je mag ook niet zonder rijbewijs de weg op. Dat is ook een tweedeling. Naarmate de jaren verstrijken, snap ik dat deze emotionele ... Tja, ik wil niet ... Mensen begrijpen mijn woorden over dit onderwerp nogal snel anders dan – laat ik het bij mezelf houden – ik ze bedoel. Maar ik snap dat het zwaarder weegt. Natuurlijk snap ik ook wel dat "iets in je lijf" anders is dan een rijbewijs moeten halen, maar voor mezelf – dat geldt voor de meeste mensen die ik ken – vond ik het zo'n no-brainer dat het me erg veel moeite kostte om me te verplaatsen in mensen die hier anders naar keken, juist ook omdat het niet alleen een individuele werking had. Ik heb me ook hierbij in mijn emotie laten leiden, afleiden misschien, door de heftigste vertolkers van een tegengeluid. Dat is niet goed, want daartussenin zitten heel veel mensen met

legitieme zorgen. Die kunnen dan alleen maar kiezen tussen twee polen, twee extremen. Bij de ene pool krijg je dan de indruk dat je ze niet helemaal op een rij hebt wanneer je twijfelt. De term "wappie" heb ik niet publiekelijk gebezigd, maar niet-publiekelijk wel. Daar kijk ik wel met spijt op terug. Dat heeft zeker niet bijgedragen aan draagvlak of harmonie in de samenleving. Dat heeft amper bijgedragen aan de vaccinatiegraad, denk ik, maar heeft wel bijgedragen aan een dieper litteken slash diepere wond na corona in de samenleving. Dat betreft ook de hele houding die ik daar zelf in had. Dit soort maatregelen maken het dan nog scherper. De simpele oplossing was: een vaccin halen. Maar als je aan de kant zit en je ergens niet naar binnen mag maar jouw vrienden wel, en weet dat de enige oplossing is dat je doet wat ze willen en dat je toch een keus maakt die je eigenlijk niet wil maken, dan snap ik dat dat weliswaar geen dwang is maar wel kan aanvoelen als drang.

De heer **Poortman**:

Dank voor uw reflectie. Een punt dat daarbij speelt, is het volgende. Wat betreft de overdracht van het virus bleken de vaccins een relatieve werking te hebben; ik zeg niet "geen werking". U pleit voor een voorzichtige benadering, maar bij het ontstaan van het virus was rondom de vaccins ook niet alles bekend. Doet dat nog iets met uw reflectie?

De heer **Dijkhoff**:

Ja. Daarom zei ik net ook: het beeld was heel sterk dat die groepsbescherming een rol speelde. Achteraf gezien was dat effect kleiner dan toen gehoopt, voorspeld, hoe je het ook wil noemen. Het was in ieder geval kleiner dan hoe mijn beeld was. Ja, daar vervalt dat argument mee. Maar het argument legitimeerde wel een deel van de houding. Maar dat valt dan dus weg.

De heer **Poortman**:

Helder. Dank. Ik heb verder op dit punt geen vragen.

De **voorzitter**:

Collega Lammers, heeft u op dit onderwerp nog vragen?

Mevrouw **Lammers**:

Ja, ik heb nog één vraag. U stelde net een heel interessante vraag, namelijk: wanneer herijk je de strategie van de coronacrisis? Ik ben eigenlijk wel benieuwd naar uw eigen antwoord daarop.

De heer **Dijkhoff**:

Ik denk dat één moment voor een lichte aanpassing richting de zomer plaatsvond, namelijk toen er weer iets kon. Hoe ga je er dan mee om als het niet één richting op gaat? In het begin werd het alleen maar slechter. Hoe ga je er dan mee om? Het tweede moment werd voor mijn gevoel in de wielen gereden door ... Tja, hoe moet je het zeggen? Als een virus hetzelfde blijft, krijg je op een gegeven moment gedragspatronen. Dan is er een hoop leed. Dat wordt dan al geleden, dus dan moet je het daarop aanpassen. De discussie, die ook wel gevoelig lag, ging komen over of we toch ander beleid gingen maken. Ook binnen de coalitie had ik daar echt wel principiële discussies over met andere fractievoorzitters. De vraag was of je op een gegeven moment tegen mensen zou zeggen: het is heel vervelend dat u extra kwetsbaar bent, maar we gaan in de balans daar toch meer gewicht op leggen, zodat we mensen hun leven laten leven en we ze wat meer ruimte geven. Dan komt het toch aan op mensen die heel kwetsbaar zijn, om dat te accepteren. Dan krijg je ook weer een tweedeling, op een andere as. De leeftijd, de gezondheidssituatie: er kunnen allerlei factoren zijn waardoor je toch meer vraagt en zegt "sorry, dan heb je nu toch wat beperkingen in het leven". Maar net toen we daarheen gingen, kwam er volgens mij een nieuwe variant en kon je opnieuw beginnen.

Ik denk dat er uiteindelijk met de vaccins een externe factor komt waardoor je eigenlijk een iets andere weging krijgt van alle uitgangspunten onder de gedachten die je tot dan toe hebt, zoals "hoe bang ...", nou ja, niet "hoe bang ..." maar "hoeveel zorgen geven bepaalde besmettingsgraden en getallen, dat soort dingen?" Dat geldt ook voor kwetsbaarheid. Als mensen nog steeds flink ziek worden maar niet meer dodelijk ziek waardoor ze op de ic moeten komen, dan geeft dat ook weer meer lucht en is dat ook weer een moment van herijking. Ik denk dat dat de logische momenten zijn. Als die veranderingen van mutaties en de vaccins er niet waren geweest, dan denk ik wel dat je toch wel ongeveer na een jaar tegen de houdbaarheid was opgelopen. Dat zagen we nu ook: de reactie op de avondklok en andere dingen waardoor je, denk ik, toch een herijking moet hebben. Dat was misschien makkelijker gegaan als we als Kamer dat ene punt van wat meer de bredere expertise ook zelf hadden georganiseerd, waardoor je die balans van ... Het blijft cru, hè. Het is leuk om te zeggen: dan hadden we misschien voor meer ruimte gekozen om mensen hun leven te laten leiden. Maar had dat dan geleid tot mensen die doodgaan, code zwart, overwerkte ic's en dat soort zaken? Dat was dan nog steeds de afweging geweest. Maar daar had je dan een andere strategie in kunnen kiezen.

Mevrouw **Lammers**:

Waarom gebeurde dat niet?

De heer **Dijkhoff**:

Ik denk dus dat er een aantal momenten was dat er weer iets gebeurde. We kijken terug op corona als één virus, maar het voelde toen alsof er steeds een nieuwe was – dat noemen we "varianten" – en je weer opnieuw kon beginnen met een nieuw soort virus. Het vaccin kwam in mijn ogen heel vroeg. Ik was er heel blij mee, maar ik snap ook dat mensen soms dachten: dat is wel heel snel. Maar ik denk dat als de hele wereld al haar resources en denkkraft zet op één probleem, dat ook snel opgelost wordt. Dan krijg je van nature een verandering, waardoor je niet principieel de strategie – hoe heet die? – hoeft te wijzigen zonder dat externe factoren daartoe dwingen.

Mevrouw **Lammers**:

Hoe kijkt u daar nu, achteraf bezien, naar? Was het beter geweest als er wél na bijvoorbeeld een jaar gekeken was naar hoe het eigenlijk ging met de strategie ondanks dat die nieuwe varianten er kwamen?

De heer **Dijkhoff**:

Ja. Ik denk wel dat iets meer uitzoomen, reflecteren had kunnen helpen. Ik zie nu natuurlijk wel allerlei omstandigheden van die tijd in mijn hoofd waardoor ik ook denk: dat is ook wel makkelijk gezegd. Ik geloof dat we ook nog tussendoor verkiezingen hadden, waardoor je kunt zeggen: de hele samenleving had een reflectiemoment via de stembus. Maar ik denk wel dat het ook goed is om denkkraft te organiseren, zeker als crises langer duren. De Kamer kan dat doen. Het kabinet zelf kan dat doen. Dan zeg je af en toe heel kwetsbaar, in een veilige setting: "Wat we nu doen is superlogisch, want we hebben een strategie gekozen. Binnen die strategie is het allemaal superlogisch, maar klopt die strategie nog wel?" Dat is natuurlijk lastig. En er zijn natuurlijk ook weleens vraagtekens gezet en er is ook weleens wat bijgestuurd. Maar ik denk niet dat we dat heel fundamenteel hebben georganiseerd.

Mevrouw **Lammers**:

Waarom is dat lastig volgens u?

De heer **Dijkhoff**:

Omdat een bijstelling van een strategie – mensen zijn er heel erg mee bezig om die tot een succesvolle uitvoering te brengen – ook de indruk kan wekken

dat je een oordeel velt over wat er tot dan toe is gedaan, namelijk dat dat niet goed is. Misschien is het een raar uitstapje, maar als je decennialang boeren vraagt om de productie te maximeren en je dan nu een andere strategie hebt, dan snap ik dat dat frictie geeft. Als wordt gezegd "je hebt het top gedaan, maar we willen het nu anders", dan kun je het gevoel krijgen dat je het niet goed hebt gedaan. Dat is politiek natuurlijk altijd lastig. Als je na een jaar iets anders gaat doen, hoe verantwoord je dan dat je het tot dan toe zo gedaan hebt? En ook menselijk is het lastig, denk ik: als je echt in een strategie zit, dan ben je vooral bezig met het uitvoeren daarvan en het binnen die kaders elk besluit nemen dat daarin past.

Mevrouw **Lammers**:

Maar er was natuurlijk ... Ik zit zelf ook even na te denken. Op een gegeven moment was er meer informatie beschikbaar. Leidt dat dan niet tot een andere strategie? Ik noem even een voorbeeld. U zei net: voor die vaccins was doorslaggevend dat de overdracht van het virus daarmee beperkt kon worden. Maar later bleek eigenlijk dat dat veel minder was, dat dat tegenviel. Ik kan me voorstellen dat het aanleiding geeft om de strategie te herijken als je meer informatie hebt.

De heer **Dijkhoff**:

Ja. In algemene zin op dit specifieke punt denk ik dat de tegenvaller, om het zo maar te noemen, met betrekking tot de werking ... Ik denk dat ik toen niet meer in de Kamer was. Ik vind het moeilijk om dan voor anderen te spreken. Er kwam de hele tijd informatie van buiten, bijvoorbeeld ook over ventilatie. Dan is het natuurlijk de vraag: kun je dat verifiëren? Op dat moment was iedereen op de hele wereld namelijk researchpapers aan het lezen en conclusies aan het trekken, tot een expert erop wees dat men niet genoeg kennis had om die papers goed te snappen. Althans, zo werkt het bij mij weleens. Vervolgens kijk je: is dit echt? Je zoekt natuurlijk allemaal naar uitwegen. Valt het mee? Is het iets slims? Je zet natuurlijk liever een raam open dan dat je je kinderen thuishoudt. Natuurlijk is het de neiging van, denk ik, iedereen die die informatie voor het eerst krijgt om te denken: is dit echt? Dan ga je de hele tijd duwen, van: zoek dit uit; hoe werkt dit? Maar ja, uiteindelijk kan het zijn dat je het niet zeker weet of dat het toch anders blijkt te liggen. Je gaat dan ook geen risico's ... Je gaat niet zeggen: stuur al die researchhypotheses maar op; dan doen wij als Nederland daar wel een samenlevingsexperiment mee. Dat ga je ook niet doen. Je probeert dus de hele tijd nieuwe informatie geverifieerd te krijgen. Als die klopt, dan moet je daar natuurlijk je beleid op aanpassen, zonder meer. Dat is net zoals dat

andere inzichten over mondkapjes leidden tot een andere houding, namelijk om te adviseren die wél te gebruiken.

Mevrouw **Lammers**:

Maar dat was volgens u nog niet aan de orde?

De heer **Dijkhoff**:

Jawel, wat betreft die deelonderwerpen wel. In algemene zin heb ik een beetje het gevoel alsof het iets is wat net wegglipte. Je had het er met collega-fractievoorzitters wel over: binnenkort komt er een moment waarop dat moet. Vervolgens gebeurde er weer iets waardoor je teruggeworpen werd in de tijd en weer terug bij af was. Er was natuurlijk een constante dialoog met de hele samenleving, met allerlei tegengeluiden, die deels wel en deels niet in het debat ingebracht werden. Ik kan me echter niet heugen dat we op een gegeven moment dachten: "Moeten we even aan de noodrem trekken? Moeten we iets organiseren voor een uitgezoomde reflectie?" Je weet ook niet wanneer het ophoudt. De events tuimelden over elkaar heen. Daar zijn we in mijn beleving dus niet bij gekomen.

Mevrouw **Lammers**:

Er waren bijvoorbeeld ook heel veel langetermijngevolgen, die destijds nog niet goed onderzocht waren of nog niet bekend waren. Had dat volgens u ook anders gemoeten? Had daar meer onderzoek naar moeten worden gedaan?

De heer **Dijkhoff**:

Ja. Ik zie dat ook weer niet als onwil bij de mensen in het kabinet of anderen, laat staan de leden van het OMT, want die moeten gewoon doen waar zij expert in zijn. Maar dit valt voor mij ook onder het punt van de verbreding van expertise, waarvan ik achteraf denk dat we die als Kamer niet alleen aan het kabinet hadden moeten vragen, maar ook zelf hadden moeten organiseren. Dan konden we dat ook gewoon meer body geven, meer onderbouwing geven. Nogmaals, ik weet echt niet of we andere keuzes hadden gemaakt. Je wist het wel. Natuurlijk weet je dat er ellende van komt als je kinderen een deel van hun jeugd niet kunnen leven. Op het moment dat je de beslissing neemt, weet je natuurlijk nog niet hoelang het gaat duren. Je hebt wel heel duidelijk voor ogen, zwart-op-wit, wat er gaat gebeuren als je het niet doet. Je hebt het niet alleen zwart-op-wit op papier en in getallen, maar je hebt ook de beelden uit Italië gezien. Je hebt ook de koelwagens in New York gezien die met de vrolijke bestickering van eten bij

ziekenhuizen stonden, maar waar geen eten in lag, maar mensen. Je wist ook vanuit Brabant hoe het niet alleen in ziekenhuizen was, maar ook bij uitvaartcentra. Het is niet zo dat je het niet weet of dat er geen aandacht voor is, maar het is wel de hele tijd een weging ten opzichte van wat ik net beschrijf. Dan heeft het nog steeds zin om daar meer aandacht aan te besteden, meer kennis over te hebben en meer onderzoeken naar te doen, maar ik wil niet de indruk wekken dat ik zeker weet dat we dan andere besluiten hadden genomen.

Mevrouw **Lammers**:

Oké. Dank u wel. Dat waren mijn vragen.

De **voorzitter**:

Ik heb nog één vraag voordat we doorgaan naar het volgende onderwerp. U gaf zojuist een reflectie op de tweedeling die ontstond in de samenleving. U gaf ook aan dat u nu beter begrijpt welke "diepe wond", zoals u het noemde, dat had achtergelaten. Hoe zouden we die wond kunnen helen?

De heer **Dijkhoff**:

Dat vind ik heel moeilijk. Dat vind ik heel moeilijk. Ik denk dat het bij sommige mensen namelijk zo diep zit dat alleen een heelpoging al op wantrouwen zou stuiten. Misschien begint het ermee dat je sommige dingen niet ongedaan kunt maken. Stel dat je aan de kant zit van het vertrouwen in de overheid, waar ik duidelijk zat en zit. Stel dat je aan die kant van de kloof zit, waar je toen vooral onbegrip hebt gehad voor bepaalde standpunten en niet de pijn hebt gevoeld dat je zelf gestigmatiseerd bent of dat je toch het gevoel had dat mensen je niet voor vol aanzagen omdat je een ander standpunt had. Dan is het heel moeilijk om te vertellen hoe we die kloof dichten, als de pijn vooral bij de ander zit. Ik denk dat het misschien begint bij de erkenning van het feit dat die pijn er is, dat daar fouten in zijn gemaakt, dat ik dat liever anders had gedaan, dat ik er bewust van ben dat ik niet kan voelen wat zij voelen. Het is natuurlijk moeilijk dat zij dat dan ook nog zouden moeten aangeven.

Meteen springen ook weer de voorbeelden van mensen omhoog waarvan ik denk: ik zou morgen weer boos worden. Dat zijn meer de uitwassen. Sommige dingen vond ik ook boosmakend en andersom zal dat ook zo zijn. Ik denk dat je moet kijken hoe je kunt accepteren dat je daar heel verschillend over denkt, respecteren dat dat pijn doet en dat dat ook nog tot wantrouwen leidt en hopen dat dat kan slijten en niet doorslaat of overslaat

– laat ik het zo zeggen – in een algeheel wantrouwen tussen mensen onderling. Ik denk dat je moet erkennen dat beide kanten het idee hadden dat zij heel erg opkwamen voor wat in hun ogen het belang van de samenleving diende. Als je op standpuntniveau heel erg tegenover elkaar staat, is dat soms moeilijk om nog in je hoofd te hebben, terwijl de afstand op waardenniveau misschien helemaal niet zo groot is. Je moet beseffen wat het met je brein doet op het moment dat je ergens heel fanatiek in zit. Je kunt hetzelfde artikel lezen en dan zegt de een "kijk, hier staat zwart-op-wit waarom je niet moet vaccineren" en de ander zegt "ik zag juist alle reden waarom het wel moest". Je moet beseffen dat dat ook iets met je doet wat je niet per se kunt uitleggen en dat, hoezeer je ook het gevoel hebt gelijk te hebben, er best een kans is dat je het niet hebt.

De **voorzitter**:

Oké. In ieder geval dank voor uw antwoord. Dan kunnen we door naar het volgende onderwerp. Daarvoor geef ik collega Lammers het woord.

Mevrouw **Lammers**:

Dank u wel. Wij zullen nu een aantal bredere thema's over de rol van de Tweede Kamer behandelen. Als eerste wil ik met u spreken over de informatiepositie van de Tweede Kamer. Tijdens de pandemie stuurt het kabinet veel omvangrijke brieven naar de Tweede Kamer met – u zei het al – soms hele technische informatie over de ontwikkeling van het virus en de maatregelen. Wat vond u van de wijze waarop het kabinet de Tweede Kamer informeerde?

De heer **Dijkhoff**:

Ik denk dat ze dat naar vermogen hebben gedaan. Als Kamer had je ook een paradox. Je had namelijk heel veel vragen en je wilde heel veel informatie. Die kreeg je dan en dan dacht je: dit is wel heel veel informatie; hoe moet ik dat nog allemaal verwerken in een nacht? Ik denk dat, zoals ik eerder ook benoemde, informatie er vrij open doorheen vloeyde. Er werd ook veel in de media gedeeld. OMT-adviezen werden ook bediscussieerd aan talkshowtafels, dus een deel van de argumentenwisseling had je daar ook. Ik denk dat we met de technische briefings als Kamer goede informatie hadden. Informatie in de zin van data hadden we heel veel, maar de vraag is vervolgens hoe je die goed kunt verwerken en hoe je daar zelf met expertise of contra-expertise iets mee kunt doen. Vaak was het een poging om via bepaalde feitelijkheden vertrouwen te hebben. Daar draaide het eigenlijk om.

Het kabinet staat ... Nogmaals, de mensen in de zorg en bestuurders en burgemeesters staan echt in de frontlinie, maar het landelijk bestuur, het kabinet, heeft vergaande bevoegdheden en moet het kunnen onderbouwen. Je zoekt als fractie naar punten die je hebt meegemaakt en waarvan je denkt: "Hé, dit slaat een deuk. Hier wil ik meer van weten, want zit dit wel helemaal goed? Krijg ik hier wel alles te horen? Klopt dit wel?" Zeker op momenten dat de Kamer het meest boos was, en terecht, op het moment dat je denkt: het argument van vier weken geleden zat me al niet lekker en nou vraag ik me helemaal af of het wel klopt.

Een voorbeeld was de vraag of schaarste een rol speelde bij de advisering over het gebruik van beschermingsmiddelen in verpleeghuizen. Dat is denk ik een heel duidelijk voorbeeld waarbij er achteraf het gevoel was dat het wel meespeelde, terwijl er werd gezegd van niet. Ik vond het heel lastig om ... Kijk, ik mocht een grote fractie voorzitten. Bij ons werd die informatie dus wel bekeken en gelezen in allerlei systemen door een hoop medewerkers en fractieleden. Maar als ik zo'n debat deed ... Het is niet zo dat ik de tijd had om elke pagina ... Ja, je kan wel lezen totdat je op een gegeven moment niet meer weet wat er staat en alleen maar aan het bladeren bent ... Dat was dus wel een spanningsveld. Informatie – als in: data – was er heel veel, maar is dat het juiste en wat kun je ermee? Het kabinet en de ambtenaren erachter waren natuurlijk ook de hele tijd bezig met in de mist opereren en proberen om in die mist nog wat helderheid te scheppen in een brief naar de Kamer.

Mevrouw **Lammers**:

Er zat inderdaad een beperkte tijd tussen het ontvangen van die brieven en de debatten. U zegt: ik heb een grote fractie. Vond u het voor kleinere fracties eigenlijk wel voldoende?

De heer **Dijkhoff**:

Nee, dat is niet te doen, denk ik, eerlijk gezegd. Maar je zou het normaal ook niet zo doen. Bij een normaal wetgevingstraject of beleidsdebat zou je nooit zeggen: morgen het debat en vanavond de stukken. Maar het probleem hierbij was: dat virus drong nogal aan, dat had nogal een hoog tempo in zich. Je kunt ook niet zeggen: we gaan ... Nou, dat kan je misschien wel doen. Je kan misschien twee processen organiseren, waarbij je het actuele en het urgente doet en parallel daaraan nog een commissie hebt waarin je zegt: "Nog even over een maand geleden, toen met die avondklok. We hebben daar nog eens goed met experts over gesproken. Hij is inmiddels al opgeheven of verlengd of niet, maar principieel gezien hebben we daar nog

wel een paar punten over." Dat had gekund, misschien. Als ik het zeg, klinkt het tegelijkertijd heel logisch en absurd. Maar je zat natuurlijk met een timetable. Je kunt als Kamer moeilijk zeggen: dank voor de stukken, maar hier gaan we het echt niet morgen al over hebben, dus we zien u volgende week wel. Dan waren we al een persconferentie verder. Dat virus gaf dus niet veel tijd voor een gedegen behandeling. Misschien is dat dan wel de reden dat je als Kamer een tegenwicht moet bieden, met meer ondersteuning of expertise, dus op zo'n manier. Ik weet wel dat het voor mij, met veel medewerkers en collega's, natuurlijk behapbaarder is dan voor iemand in een eenmansfractie of een kleine fractie.

Mevrouw **Lammers**:

Ja. Er zijn natuurlijk heel veel maatregelen meerdere keren ingezet. Zou zo'n werkwijze als u net heeft voorgesteld dan beter zijn geweest?

De heer **Dijkhoff**:

Ja, dat kan. Ik kan me ook voorstellen ... Ja, dat denk ik eigenlijk wel. Ik denk eigenlijk wel dat dat kan helpen. Dat heeft vast ook nadelen; die heb ik niet allemaal overwogen. Maar nu was het wel: allemaal op dezelfde bal. Je had één terrein, de Kamer had een controlerende taak, maar je zat wel op de urgentie. Laat ik het zo zeggen. "Actualiteit" klinkt alsof het allemaal nieuwsgedoe was, maar het waren natuurlijk wel harde feiten en persconferenties; het waren geen hypes. Maar je zat wel op de urgentie en niet per se op de onderliggende zaken. Ik denk dat dat ...

Mevrouw **Lammers**:

Is dat dan te weinig gedaan, volgens u?

De heer **Dijkhoff**:

Volgens mij hebben we dat niet echt gedaan. Ik wil niemand beledigen die het gevoel heeft dat wel te hebben gedaan, maar ik zat op die urgentie. Natuurlijk reflecteer je af en toe wel, maar het is niet zo dat we, na zo'n debat over de avondklok, om het maar praktisch te maken ... Als dat debat is geweest, ga je weer naar: "Helpt het? Hoe zit het? Hoe zijn de ontwikkelingen? Is er een nieuwe variant? Hoe moeten we dat doen?" Dan ga je weer door. Het is niet zo dat we dachten: goh, die is er nou wel, maar laten we nog eens even een studiegroep, een werkgroep of een commissie, of hoe je het ook wil noemen, waar drie fractieleden zich ... Nee, dan was de discussie: steunen we dit of niet? In die discussie heb je het als fractie over de argumenten, ook over de rechtstatelijke argumenten, de grondwettelijke

bezwaren, de mensen die het toch wel heel zwaar vinden wegen en de mensen die het minder zwaar vinden wegen. Daar heb je die discussie. We hebben niet parallel daaraan nog gekeken ... Je voelde dat op een gegeven moment wel aankomen richting die wetgeving en richting de 3G die 2G werd. Daar voelde je wel ... Toen dacht je wel: nu is de urgentie ... Toen wenden we een beetje aan een aantal zaken en gingen we wel ... Daarom duurde dat misschien ook langer. Maar zo'n tweesporenbeleid zou wellicht kunnen helpen.

Mevrouw **Lammers**:

U zei het net al: voor kleine fracties was het eigenlijk helemaal niet te doen. Wat zijn dan de gevolgen voor de controlerende taak van de Kamer, ook voor die kleine fracties?

De heer **Dijkhoff**:

Ik moet even een onderscheid maken tussen corona en anders. Ik denk sowieso: het is een democratie, dus het is aan iedereen zelf om te kiezen. Het voordeel van heel veel kleine fracties is dat je op de hoofdonderwerpen heel veel verschillende geluiden kunt laten horen, of een bepaald geluid heel vaak. Maar tenzij ze een manier vinden om samen te werken, wat natuurlijk wel gebeurt, maar dat is aan hen, is het nadeel dat het menselijkerwijs moeilijk is om met één à twee mensen alle onderwerpen te doen die in de Kamer langskomen, van alle beleidsdepartementen en alle ministeries en ministers.

Mevrouw **Lammers**:

Maar als we het nu hebben over de coronaperiode?

De heer **Dijkhoff**:

Ja, daar geldt dan hetzelfde voor. In die zin zou je aan de ene kant kunnen zeggen: er lag heel veel focus op één onderwerp, dus dat maakt dat probleem kleiner. Maar dat onderwerp heeft natuurlijk ook weer heel veel deelaspecten. Ik denk dat grotere fracties meer menskracht hebben om al die contacten ... Als ik gewoon puur optel hoeveel telefoontjes en Zoom-calls onze fractieleden in een week hadden met mensen in het land, dan is dat meer dan een week voor een persoon.

Mevrouw **Lammers**:

Het ging mij ook even om het tijdspad. Er werden dus heel veel brieven over de ontwikkeling van het virus en de maatregelen eigenlijk kort voor de

debatten naar de Kamer gestuurd. Maar daarvan zegt u dus: die kleine fracties hebben dat eigenlijk altijd een beetje.

De heer **Dijkhoff**:

Ja, goed. Ik denk dat het in de werking van de democratie een trade-off is tussen aantal en omvang, die je niet makkelijk samen kunt brengen. Het kenmerk dat een virus in zo'n pandemie met zich meebrengt, is dat alles en iedereen onder hoge tijdsdruk staat. Dus ja, ik denk dat daar moeilijk iets aan te doen is. Ik denk dat de controlerende taak van de Kamer ook niet per se afgemeten moet worden aan de vraag of elke fractie alles kan lezen, maar of de Kamer als geheel alles heeft kunnen controleren. Omdat er zo veel debatten waren, is het natuurlijk ook weer niet zo dat als er één onderwerp op die dag niet besproken is, het dan af is of zo. Het is niet zo dat je het er dan nooit meer over mag hebben, maar daar zit zeker een spanningsveld. Kijk, het voordeel is dat we, denk ik, in die jaren wel meer dan vijftien plenaire debatten hebben gehad, vaak met fractievoorzitters. Er is dus geen onderwerp geweest dat zo veel aandacht en debattijd heeft gehad. Je krijgt daardoor ook heel vaak debatten. Het tegenwicht van de korte tijd tussen de brief en het debat de dag daarna is dus ook: de week erop of om de week is er weer een debat. Maar daartegenover staat ... Het is makkelijk ... Nou oké, het is misschien niet aardig; ik zal ambtenaren niet tekortdoen. Het is niet per se makkelijker om een stuk te schrijven dan om het te lezen, maar sommige stukken worden ook meer geproduceerd in de zin van: daar zit gewoon heel veel informatie in die al bestaat. Die kun je niet per se verwerken.

Mevrouw **Lammers**:

Zijn er dan ook nog momenten geweest waarop u eigenlijk vond dat de informatievoorziening aan de Tweede Kamer tekortschoot?

De heer **Dijkhoff**:

... Ik heb zo geen voorbeeld waarvan ik denk "goh", want dan was dat later natuurlijk gecorrigeerd. Dan is er terechte ophef over, omdat een paar weken later blijkt dat de informatie niet verstrekt is. Ik heb het meer ervaren als een proces waarbij achteraf weleens iets anders bleek te zitten, bijvoorbeeld over hoe die vaccins werken, maar ook op andere onderdelen, zoals dat punt in die verpleeghuizen, dat ik al noemde. Denk ook aan de vaccinatie. Het is niet zo dat scenario b en c niet geleverd waren aan de Kamer; het probleem was dat ze er niet waren. Toen bleek dat ze veel meer bij een bepaalde temperatuur vervoerd moesten worden. Daar was geen plan

voor. Het probleem was dus niet dat die informatie niet gedeeld is, maar dat die er niet was. Dat vond ik dus problematisch.

Mevrouw **Lammers**:

Oké, dank u wel. Dat waren mijn vragen op dit onderwerp.

De **voorzitter**:

Collega Poortman, heeft u op dit onderwerp nog vragen?

De heer **Poortman**:

Op dit onderwerp niet, dank u wel.

De **voorzitter**:

Dan kunt u direct door naar het volgende onderwerp.

De heer **Poortman**:

Dank. Met mijn collega had u het over de democratische controle op onderwerpen die corona aangingen, maar er speelde meer in de samenleving dan alleen corona, al herinneren we ons vooral corona uit die tijd. We zitten in de situatie dat de Kamer zichzelf ook beperkingen heeft opgelegd. Andere onderwerpen werden minder, minder vaak of niet besproken. Vond u dat de Tweede Kamer voldoende mogelijkheden had voor democratische controle op andere onderwerpen dan corona?

De heer **Dijkhoff**:

Ehm ... Nee. Ik denk dat dat praktisch ... De toets moet natuurlijk ... Ik vind het makkelijk om te oordelen, maar de toets moet zijn: stel, er was geen corona, dan hadden die onderwerpen veel meer aandacht gekregen. Als het een crisissomstandigheid was die heel veel tijd en controle vergde van een deel van de Kamer, maar zonder fysieke beperkingen ... Nou ja, ik heb geen zin om iets te verzinnen. Maar verzin een ander type crisis die heel veel aandacht trekt en ook alles domineert, maar het fysiek bijeenkomen niet beperkt – ik noem maar iets – dan had je kunnen zeggen: we bouwen nog twee kamers om tot nieuwe commissiezalen, zodat je dat werk kunt blijven doen. Ik denk dat dat zeker ... Het is natuurlijk ook logisch voor een samenleving. Tot op zekere hoogte wordt het "gecompenseerd", al is dat misschien een raar woord. Er zijn natuurlijk ook heel veel dingen die stilstonden. Als je daar een debat over had georganiseerd, dan was het antwoord: ja ... Het is misschien een banaal voorbeeld, maar pilots in de samenleving waarvan je wilde weten hoe die gingen, lagen allemaal stil.

Economisch lag er veel stil. Het is dus niet gek dat er niet veel debatten zijn en dat het niet aan de orde is om een heel debat te organiseren over een onderwerp, omdat je eigenlijk niet verder kunt. Maar als er in een parallelle werkelijkheid wel andere werkvormen waren geweest om te debatteren, dan denk ik dat daar ook gebruik van was gemaakt.

De heer **Poortman**:

Precies. Had daar eerder op ingezet moeten worden?

De heer **Dijkhoff**:

Ja, mijn mening is van wel, maar dan komen we weer terug op het eerdere punt. Dat heeft ook nadelen, maar de lijn ... Ik denk dat de hele samenleving teruggeworpen werd op improvisatievermogen, vindingrijkheid en de bereidheid om dingen anders te doen dan je eigenlijk wilt accepteren. Ik denk dat heel veel mensen op hun werk er het beste van hebben gemaakt, maar ook vonden dat "het beste" eigenlijk niet acceptabel was. Mensen hebben het beste gemaakt van manieren om onderwijs op afstand te geven, maar niemand zal zeggen "dat smaakt naar meer" of "dat haalt de ondergrens". Ik denk dat we daar als parlement ook vindingrijker in hadden kunnen zijn. Je kunt dan natuurlijk alsnog beslissen ... Ik weet niet hoe dat uitpakt. Misschien viel het heel erg mee en wende het snel of misschien viel het heel erg tegen en had je als Kamer toch besloten: we wachten met dit debat wel tot we weer bijeen kunnen komen. Maar dan had je in ieder geval wel die optie gehad.

De heer **Poortman**:

Als het gaat over het functioneren van de Kamer: onze taak is enigszins om zo goed mogelijk te begrijpen hoe besluiten tot stand zijn gekomen, maar ook om daar vervolgens op terug te kijken. Hoe kijkt u terug op het besluit om die andere onderwerpen zo veel mogelijk te parkeren, als het gaat over de democratische bevoegdheden en mindset van de Kamer?

De heer **Dijkhoff**:

Ik denk dat dat logisch was binnen de context waarin we al besloten hadden dat we het niet vindingrijker gingen doen. Ik heb al eerder aangegeven dat we weleens hebben gedacht ... Een "tijdslot" klinkt zo plastisch, maar we dachten weleens: laten we de ruimte in de plenaire zaal niet al invullen met een coronadebat. Er werd bij de griffie commissies al langzaam gekeken: welk debat of welke wetgeving zou nu het meest aan de orde zijn om plenair te behandelen? Maar dan gebeurde er toch weer iets waardoor we niet

konden zeggen: we doen geen coronadebat. Dan werd de prille ruimte die er was en waardoor je dacht dat het weer ging lopen, weer ad hoc beperkt. Ik denk achteraf dat de ruimte voor andere onderwerpen kleiner is gebleken dan we misschien vooraf dachten toen we bedachten: we gaan er toch weer zo veel mogelijk ruimte voor creëren.

De heer **Poortman**:

Is het een gegeven dat je er in zo'n crisis altijd rekening mee moet houden dat het op die manier zal gaan? Of zegt u achteraf "je zou dat anders moeten inrichten, zodat andere dingen gewoon door kunnen blijven gaan"?

De heer **Dijkhoff**:

Ik ben er een voorstander van om jezelf in ieder geval meer opties te geven. Uiteindelijk zijn er, geloof ik, ook meer zalen ingericht. Maar goed, ik had als Kamerlid zelf ook altijd een fixatie op de plenaire zaal, die prachtig is. Je had weleens het idee "als het niet daar gebeurt, dan is het niet gebeurd", terwijl er in andere zalen minstens zo belangrijke debatten worden gehouden. Ik snap dat een digitale zaal voor veel mensen een gruwel kan zijn. Ik zou daar ook niet voor kiezen als het niet hoeft, maar die biedt je wel meer opties en mogelijkheden om dingen te bespreken. Je kunt er alsnog voor kiezen om te zeggen "nee, we wachten wel even", "we doen het anders" of "we bouwen er een zaal bij". Je kunt van alles bedenken, maar dan heb je wel meer opties.

De heer **Poortman**:

Dan de manier waarop de Tweede Kamer bezig was met corona. In ons onderzoek wordt de vraag opgeworpen – althans, die zien we langskomen – of de Kamer zich niet te veel op detailniveau met de crisisbestrijding heeft beziggehouden. In die gedachtegang gaat dat ten koste van de slagkracht van het kabinet en de tijdigheid van maatregelen. Hoe kijkt u naar dat spanningsveld?

De heer **Dijkhoff**:

Ik ben eigenlijk van de lijn dat er geen details zijn. Details zijn meestal symptomen van dingen die ergens anders falen.

De heer **Poortman**:

Hoe bedoelt u dat?

De heer **Dijkhoff**:

Je kunt natuurlijk zeggen dat bepaalde vragen die gebaseerd zijn op geluiden

uit de samenleving details zijn, maar vaak hangen die wel samen met het grotere geheel. Denk aan de verpleeghuizen. Ik wil niet zeggen dat anderen dat in het begin een detail vonden, maar het waren anekdotische zorgen die je inbracht. Het ging niet over ic-bedden of over de vraag of we genoeg mondkapjes hadden. Sommige dingen blijken later misschien een losse flodder te zijn of een geluid uit de samenleving dat verkeerd is verstaan of is gefabuleerd.

De heer **Poortman**:

Maar bijvoorbeeld bij de avondklok ging het over het tijdstip van invoeren. Je zou kunnen zeggen: dat is een detail, een halfuur ...

De heer **Dijkhoff**:

Kennelijk niet. Ik moet een beetje lachen, omdat ik daarvan ook dacht: je bent principieel voor of tegen. Mijn houding daarbij was: als een ander tijdstip helpt om daar meer steun voor te krijgen, oké; wij kunnen hem hebben om 20.30 uur en ook om 21.00 uur. Soms zijn details politiek gezien meer dan een detail, omdat er ook een bepaalde symboliek, in de goede zin des woords, van uitgaat. Dan gaat het over machtsverhoudingen, tegengas geven of waarde hechten aan bepaalde argumenten en zorgen door een aanpassing te doen. Dan is het in die zin geen detail, maar politiek belangwekkender. Ik denk dat het in coronatijd niet anders was dan in het algemeen. Een debat zit soms echt op principekwesies en soms op detailpunten, maar details kunnen een heel groot verschil maken in de werkelijkheid. Mijn detailvraag was misschien nog wel ... Laat ik het bij mezelf zoeken. Het was vrij absurd om te vragen: "Als u als kabinet zegt dat mensen weer op 1,5 meter afstand de horeca in mogen, wat bedoelt u dan? Als mensen 's nachts samen slapen, een stelletje zijn of een gezin vormen, moeten ze dan als gezin ook op 1,5 meter afstand blijven?" Dat is een vrij gedetailleerde vraag, maar daar bleek wel achter schuil te gaan dat er een totale mismatch was tussen de tekentafel en de werkelijkheid. Toen het antwoord was "ja, die moeten op 1,5 meter afstand blijven", snapte namelijk helemaal niemand meer waar het over ging en hoe je kunt bedenken dat je kinderen op 1,5 meter afstand van je aan een terrastafeltje moeten zitten. Dan is de ruimte van je terras ook wel heel snel op. Nou goed, dat zijn details die voor iets groters staan.

De heer **Poortman**:

Dat maakt u helder. Als u kijkt naar de invloed die de Kamer heeft gehad op

het coronabeleid, kunt u dan een moment aanwijzen waarop u vindt dat de Kamer wezenlijk invloed heeft gehad op de maatregelen of op het beleid?

De heer **Dijkhoff**:

Ja. Bij de mondkapjes is dat heel duidelijk. Bij het tijdstip van de avondklok ook, maar ik denk dat dat, als ik het achteraf bekijk, symbool stond voor iets groters, voor een Kamer die zich wat breder maakte. Bij 3G en 2G is dat later ook nog gebeurd. Bij het IMT-deel dus niet. Dat was ... Nou ja, niet te vroeg ...

De heer **Poortman**:

U bedoelt het MIT, het Maatschappelijk Impact Team.

De heer **Dijkhoff**:

Sorry, het MIT. Ik draai 'm om. Ja. Ik geloof dat we het toen in de wandelgangen het "IMT" noemden en uiteindelijk is er een MIT gekomen. Daarom zit het zo in mijn hoofd, volgens mij. Maar ik heb het inderdaad over dat bredere perspectief en het op een gelijkwaardiger niveau meewegen van een andere vorm van expertise, die het OMT ook niet in zich hoort te hebben. Daarbij hebben we dat toen niet gedaan. Dat was wel beter geweest, denk ik.

De heer **Poortman**:

U noemde de mondkapjes. Welke rol heeft de Kamer toen gespeeld?

De heer **Dijkhoff**:

Daarbij zag je eigenlijk dat de Kamer de logica achter waarom het OMT en vooral het kabinet, want het OMT geeft adviezen, zo terughoudend waren, niet goed uitlegbaar vond. Daar zat ook een soort idee achter van: dit is niet per se heel strak onderbouwd. Dan moet je misschien zeggen "hier hebben we bevestigende noch ontkennende onderbouwing voor", in plaats van een redenering optuigen over waarom je eigenlijk vindt dat het niet hoeft. In het ov moest het dan weer wel, want dan was het: ja, daar kun je niet altijd 1,5 meter afstand houden. Maar dan kun je niet de dag erna zeggen: ze hebben eigenlijk geen effect. Want waarom zou je het dan wel doen als je geen 1,5 meter afstand kunt houden? Toen bleek het toch meer te zitten in ... Dat was na de zomer. Iedereen kwam terug van vakantie. Toen merkte je ook dat een hoop mensen zich afvroegen: zijn al die andere landen dan gek?

De heer **Poortman**:

Ja. Ik begrijp dat door de opstelling van de Kamer het idee van het mondkapje ...

De heer **Dijkhoff**:

Er zat wel druk op van de Kamer richting het kabinet, zo van: "Doe dat gewoon. Adviseer dat gewoon. Wees daar gewoon niet zo ..." Anders valt namelijk ook de logica achter andere dingen een beetje weg. Daar was volgens mij vanuit de Kamer wel druk op, ja.

De heer **Poortman**:

De rol van de Kamer verandert door het ingaan van de Tijdelijke wet maatregelen covid-19 op 1 december 2020. Daarvoor werd er gebruikgemaakt van noodverordeningen. Door deze wet krijgt de Kamer formeel een rol bij het vaststellen van maatregelen. Vond u het zelf een probleem dat de Kamer op afstand stond in de tijd dat de noodverordeningen van toepassing waren?

De heer **Dijkhoff**:

In die zin vond ik het praktisch geen probleem, omdat ik niet denk dat er een heel groot verschil was tussen de situatie voor die wet en na die wet, omdat ...

De heer **Poortman**:

Hoe bedoelt u dat?

De heer **Dijkhoff**:

Omdat ik denk dat ... Praktisch gezien kan ik me niet herinneren dat er voordat die wet inging iets is gebeurd waarvan de Kamer zei "nee" en het kabinet zei: "We doen het toch, op grond van die noodverordening". Maar dat is natuurlijk wel een kwestie van vertrouwen. Dat is niet genoeg, dus ik vind het heel goed dat die wet er is gekomen. Je weet in het begin natuurlijk niet hoe lang een crisis duurt. Als die drie weken duurt, ga je er geen wet voor maken. Maar als je niet zeker weet tot wanneer die duurt, kun je die wet maar beter sneller maken.

De heer **Poortman**:

Heeft het te lang geduurd, die wet?

De heer **Dijkhoff**:

Ik denk niet dat er iets anders was gelopen, omdat het kabinet en de Kamer daarin allebei een gezonde houding hadden. Maar ik denk wel dat hoe sneller je het dan goed regelt, hoe beter het gewoon is.

De heer **Poortman**:

Wat bedoelt u met die "gezonde houding"?

De heer **Dijkhoff**:

Dat het kabinet wel op zoek was naar draagvlak. Ik kan me niet heugen dat er daarvoor iets was wat de Kamer niet wilde en waarvan het kabinet zei: we doen het toch. Ook dingen die misschien formeel niet voorgelegd hoefden te worden, werden wel gewoon besproken in de Kamer. Natuurlijk weet ik dat het juridisch wel anders is. Daarom is het dus beter als die wet er is. Maar volgens mij heeft het kabinet geen moties naast zich neergelegd in die zin. Ook formeel gezien, als het zulke zwaarwegende zaken zijn, moet de Kamer in een betere positie staan, ook al is het daarvoor goed gegaan, want dat geeft geen garanties.

De heer **Poortman**:

Gebeurde dat met die tijdelijke wet wat u betreft?

De heer **Dijkhoff**:

Ja, die gaf wel een extra formalisering van verhoudingen zoals die in de praktijk al wel goed liepen.

De heer **Poortman**:

De kritiek daarop is dat er ook een achterdeur in zat. Via een spoedprocedure kon de Kamer alsnog omzeild worden. Sommige mensen wijzen erop dat het juist wel heel vaak gebeurd is. Ondermijnt dat dan niet weer de positie van de Kamer?

De heer **Dijkhoff**:

Ik denk niet dat die wet de positie ondermijnt. Ik denk dat die spoedprocedures in ieder geval vastigheid geven. Procedureel gezien is het belangrijk dat je, zeker als het langer duurt, vooraf afsprekt hoe je met onvoorziene zaken omgaat. Je kunt gewoon niet bij wet vastleggen dat onvoorziene zaken maar even moeten wachten. Dat kan gewoon niet. Maar dan moet je wel afspreken hoe je daarmee omgaat. Een achterdeur moet alleen in geval van nood gebruikt worden en er moet zo snel mogelijk alsnog

voorlegging, goedkeuring, instemming, aanpassing en dat soort zaken komen. Ik kan me geen voorbeeld herinneren waarvan ik dacht: nou gaat het wel ruig.

De heer **Poortman**:

Het is 78 keer zo gebeurd. Ik zeg dat even uit mijn hoofd. Ik heb het ergens opgeschreven. Ik zou het na moeten kijken. Heeft u nooit bij een van de keren gedacht: dit is wel een beetje de shortcut die het kabinet nu neemt?

De heer **Dijkhoff**:

Ik was hier ook niet heel erg op gefocust. Je zou ze alle 78 individueel moeten behandelen. Het kan best zijn dat ze alle 78 echt niet anders hadden gekund. Ik ga sowieso zelf niet af op het aantal. Ik kan me zo niet precies herinneren waar het aan gekoppeld was, maar meer algemeen herinner ik me dat we een aantal keer dachten van: nou, op dat moment zelf leek het nodig, maar het had misschien ook best wel via de reguliere manier gekund.

De heer **Poortman**:

Corrigeer me als ik het verkeerd concludeer, maar als ik u goed begrijp, zegt u dat de cultuur tussen het kabinet en de Kamer gezond was en dat er geen moeite werd gedaan om de Kamer pootje te lichten, onnodig te omzeilen of onnodig buitenspel te zetten.

De heer **Dijkhoff**:

Ja, dat is wel mijn beleving, met daarbij de toevoeging dat dat niet iets is waar je op moet blijven rekenen.

De heer **Poortman**:

En daarom dus die wet.

De heer **Dijkhoff**:

Het is dus heel gezond als het in een land zo gaat, maar dat is niet iets waarvan je kunt zeggen: dus we hoeven niks te doen.

De heer **Poortman**:

Helder. Dan heb ik op dit punt verder geen vragen. Dank u wel.

De **voorzitter**:

Dank, collega Poortman. Dan kunnen we direct door naar het laatste

onderwerp van dit openbare verhoor. Daarvoor geef ik graag collega Lammers het woord.

Mevrouw **Lammers**:

Dank u wel. Ik zou graag toch nog een aantal vragen over de rol van de Tweede Kamer aan u willen stellen. Ik wil beginnen bij een terugblik van Nieuwsuur uit oktober 2021. Daarin reageerden enkele Kamerleden op de verhouding tussen de coalitie- en oppositiepartijen. Even geleden is die ook al aan bod gekomen. Volgens deze Kamerleden was er door de loyale houding van de coalitiefracties te weinig ruimte voor kritische vragen. Hoe kijkt u daarop terug?

De heer **Dijkhoff**:

Ik heb die uitzending zo niet voor de geest. Voor vragen denk ik niet. Wellicht – maar nu ben ik het aan het invullen – hebben oppositiepartijen ervaren dat ze op onderwerpen waarbij zij het vuur aan de schenen legden meer bijval hadden gewenst of dat ze dachten van: nou, hier zou je als coalitiepartij toch ook wel steviger in kunnen zijn? Dat zou kunnen. Ik denk dat dat gevoel bij hen dan ook niet beperkt is tot corona, als ik eerlijk ben.

Mevrouw **Lammers**:

Maar kunt u zich daar iets bij voorstellen?

De heer **Dijkhoff**:

Niet dat je geen kritische vragen kunt stellen, want er zijn debatten en technische briefings te over geweest en daarbij kan een coalitie echt niet zeggen: deze vraag mag niet gesteld worden. Dus de vragen kunnen sowieso gesteld worden. Een coalitie kan pas impact hebben op de oppositie als het gaat om een meerderheid voor een stemming.

Mevrouw **Lammers**:

Maar kunt u zich wel voorstellen ... U zegt dat ze te weinig bijval hebben gehad. Kunt u zich voorstellen dat er oppositiepartijen zijn die vonden dat de coalitiepartijen, even in mijn woorden, te ... Nou, dat ze "niet kritisch genoeg" waren, laat ik het zo zeggen.

De heer **Dijkhoff**:

O, dat kan. Ja. Ik hoef het niet met ze eens te zijn, maar ik kan me voorstellen dat ze dat zeggen. Kijk, die gesprekken heb je dan natuurlijk ook, ook in de wandelgangen of zo, dat iemand van de oppositiepartij zegt:

nou eh ... Van een oppositiepartij die ook weleens zelf geregeerd heeft, is het vaak iets ontspannender. Dan is het vaak: ik ben blij dat ik niet in de coalitie zit, want dan had ik me moeten inhouden. Ja, dat soort opmerkingen – misschien ook wel een beetje het beïnvloeden van elkaar – wordt wel geplaatst. Dus ja, dat zal ook gevoeld zijn. Kijk, vanuit het perspectief van een coalitiepartij is het zo dat je woorden anders worden gewogen dan die van een oppositiepartij. Als een oppositiepartij hele zware woorden gebruikt, heeft dat een ander gewicht dan bij een coalitiepartij. Als coalitiepartij heeft het ook andere gevolgen als je iets niet steunt, op het dossier dat je niet steunt zelf, maar ook in de onderlinge samenwerking en stabiliteit van een bestuur. Midden in een pandemie en een crisis weegt dat wellicht nog zwaarder, zodat je misschien, als het dreigt tot een clash te komen, wat eerder je been intrekt. Ik denk wel dat dat meespeelt, ja.

Mevrouw **Lammers**:

Heeft u daar een voorbeeld van?

De heer **Dijkhoff**:

Ja, dat MIT. Dat is het nu, geloof ik? Ik had dat verkeerd. Ik zeg dat de hele dag al!

Mevrouw **Lammers**:

Ja.

De heer **Dijkhoff**:

Ja, dat is dat je wel duwt, maar op een gegeven moment merkt: ik kom hier bij veel chagrijn. En je wilt niet in de weg lopen en er wordt wel invulling aan gegeven. En dan zeg je: oké, maar neem het dan echt wel heel serieus. En dan denk je achteraf: ja, we hadden dat gewoon meer gewicht moeten geven vooraf. Dat is wel een voorbeeld dat bij mij in het hoofd zit. Ja, en bij vaccinaties. Maar goed, ik heb net al een clash genoemd die vrij op detailniveau was. Maar vaccinaties was er ook wel een. Wanneer begin je? Kijk, op dat moment kun je er niets meer aan doen. Dat je dan nogal onprettig verrast bent dat er maar één scenario was dat rekening hield met een ander type vaccin en dat het vaccin dat je nu krijgt, helaas geen rekening had gehouden met het enige scenario dat er was, ja, daar baal je wel effe van. Vervolgens is de afweging: op welke toon verwoord ik mijn frustratie in het debat? Die zal anders zijn dan wanneer ik in de oppositie had gezeten. Dat zal zonder meer.

Mevrouw **Lammers**:

Oké, duidelijk. Wij hebben hier ook de heer Gommers gehad. In zijn openbare verhoor heeft hij ook genoemd dat hij onbegrip had voor de opstelling van de coalitie nadat er, na een coronadebat op woensdag 12 augustus, gestemd zou worden over een motie om de salarissen van de medewerkers in de zorg te verhogen. De hoofdelijke stemming kon toen niet doorgaan omdat de Kamerleden van de coalitie niet meer aanwezig waren. Die waren weggelopen. Wat was de reden dat de Kamerleden van de coalitie waren weggelopen?

De heer **Dijkhoff**:

Ja, ik zal het uitleggen, maar de beeldvorming win je nooit meer. Er was een afspraak over hoofdelijke stemmingen tussen alle fracties. Die afspraak was om te voorkomen dat iedereen, ieder Kamerlid, de hele tijd, zolang als het debat duurde, op zijn kamer moest blijven zitten en binnengehouden werd, zeg maar. Als er een hoofdelijke stemming was aangevraagd, zou er de volgende dag over gestemd worden. Maar je hebt natuurlijk recht op een onmiddellijke stemming bij een hoofdelijke stemming. Dus het was een gentlemen's agreement, dat doorbroken werd op dat moment omdat degenen die de stemming aanvroegen, als gevolg van die eerder gemaakte afspraak, wisten dat heel veel Kamerleden niet per se in het pand waren. Ik ben ook niet weggelopen, want ik was niet in het pand. Dus dan win je een stemming, omdat je niet per se de meerderheid hebt van alle zetels maar wel de meerderheid van de aanwezige zetels. Ook dat is legitiem. Daar heb ik zelf ook weleens gebruik van gemaakt, maar niet in coronatijd.

Vervolgens was er dus een dilemma waarbij de beeldvorming dramatisch was. Wat ik nu uitleg, zeiden we toen ook wel, maar als je in de zorg werkt en er een ander gevoel aan overhoudt, dan is dit een vrij technocratische, intern gerichte uitleg. Maar dat is wel hoe het zat. Het was niet mogelijk om als coalitie voltallig aanwezig te zijn. Je kunt op allerlei manieren invliegen, maar ik denk ook dat we niet in de gaten hadden dat het ging gebeuren. We hadden dus niet op dat gentlemen's agreement moeten rekenen. Het is een gentlemen's agreement, dus je kunt ook niet eisen – wel hopen, maar niet eisen – dat het gehandhaafd wordt op dat moment en dat er gezegd wordt: we hebben hier afspraken over, dus we stemmen morgen. Dat gebeurde dan ook niet. Zo plat was het.

Mevrouw **Lammers**:

Vindt u nu, achteraf bezien, dat u anders had moeten handelen?

De heer **Dijkhoff**:

Nee, want als die stemming doorgedaan was, dan hadden we moeten uitleggen dat er een motie was die die avond een meerderheid had, maar een week later niet meer. Het was hoe dan ook een lelijk beeld geworden.

Mevrouw **Lammers**:

Wat heeft dat volgens u met het vertrouwen in de politiek gedaan?

De heer **Dijkhoff**:

Dit soort dingen helpen niet, maar ja, ik vind dat een verantwoordelijkheid van iedereen, dus ook van degene die zegt: ik draai de afspraak naar mijn hand door hem te veranderen of door me er niks van aan te trekken. Dat was natuurlijk ook logisch. Dat was ook de hele opzet. De beeldvorming is daardoor ook door die persoon gewonnen, dus dat is well played, in die zin. Je slaat daarmee echter een slag die het algehele vertrouwen in de politiek geen goed doet, maar goed, andersom was het beeld van weglopende coalitieleden natuurlijk ook dramatisch. Dat heeft ook niet geholpen. Je kunt dan wel blijven. Dan wordt-ie aangenomen en zijn mensen blij, maar blijkt de week daarna bij een herstemming dat er geen meerderheid voor is. Dat moet je dan weer uitleggen. Ook dat had het vertrouwen geen goed gedaan, denk ik. Of je moet zeggen: "Ze is nou eenmaal aangenomen. We zijn getrukt. Laten we dat geld maar uit gaan geven en ergens gaan vinden." Dat had natuurlijk ook gekund, maar het zat vrij rommelig in elkaar, vond ik.

Mevrouw **Lammers**:

Heeft u destijds ook uitgelegd waarom dat zo was?

De heer **Dijkhoff**:

Ja, maar dit is natuurlijk ... Ik heb dat net ook weer gedaan, maar ik snap ook wel – ik ben ook niet achterlijk – dat je de beeldvorming hiermee niet gaat kantelen. Begrijpen doen mensen het ook niet, want als het wel volgens het agreement was gegaan, was er de dag daarna een stemming geweest. Dan had die stemming wel plaatsgevonden, maar dan hadden we tegengestemd. Dan had de meerderheid tegengestemd. Dan waren de mensen die hoopten dat-ie aangenomen werd, ook teleurgesteld, dus inhoudelijk had dat natuurlijk niet tot iets anders geleid.

Mevrouw **Lammers**:

Oké. Op maandag 29 juni was het openbaar verhoor van mevrouw Halsema. In dat verhoor gaf zij aan dat de Tweede Kamerverkiezingen van maart ...

Eigenlijk gaf zij aan dat de Tweede Kamer al in de verkiezingsstand kwam voor de verkiezingen van maart 2021. Hierdoor komt er in de coronadebatten volgens haar een grotere nadruk te liggen op handhaving en repressie en is er minder ruimte voor lokale geluiden. Herkent u zich in dit beeld?

De heer **Dijkhoff**:

Ik herken me er wel in dat er in die maanden vanuit de Tweede Kamer veel uitgesproken werd over dingen op het gebied van orde en handhaving die in het land gebeurden. Dat deed ik zelf ook. Verkiezingen hebben altijd een invloed, maar ik denk dat ik wat ik heb gezegd over ordehandhavingsvraagstukken in gemeenten ... Die zijn altijd in gemeenten, want daar bestaat Nederland uit. Die vonden in ieder geval op verschillende plekken plaats. Ik denk dat ik dat ook had gezegd als het niet in verkiezingstijd was. Ik had het bijvoorbeeld over bepaalde protesten waarbij niet gehandhaafd werd op de 1,5 meter. Er was een andere periode waarin voetbalsupporters iets aan het vieren waren, maar dat was niet toen. Daar heb ik me altijd over uitgesproken. In het licht van verkiezingen worden dingen echter wel vaker heftiger en zwaarder aangezet, dus dat zal ook ongetwijfeld een effect hebben, ja.

Mevrouw **Lammers**:

Welke invloed had de campagne dan volgens u op het coronadebat?

De heer **Dijkhoff**:

Dat is wel meer ... Natuurlijk, dat rally 'round the flag van helemaal aan het begin van de pandemie moet je als parlement niet vol blijven houden, maar dit was wel een extra contrast. Ik denk dus dat er minder mild geoordeeld werd als het kabinet een fout maakte of als er iets op aan te merken viel. Natuurlijk, profilering heb je sowieso. Ik moet ook zeggen dat er in de samenleving weinig ruimte was voor andere onderwerpen. We hebben het in het begin van de campagne wel geprobeerd, maar de meeste mensen in de samenleving waren vooral met één ding bezig. Dat speelt dus wel een rol. Het maakt ook dat hoe je kijkt naar – hoe moet ik dit zeggen? – je teamgevoel of loyaliteit ... Je bent ook campagne aan het voeren als partij. Daarvoor hebben de verschillende coalitiepartijen hun bewindspersonen en in campagnetijd worden een aantal van die bewindspersonen ook hun lijsttrekker, waar weer andere belangen bij horen. Die lijsttrekker heeft weer te presteren met betrekking tot hoe die optreedt en gezien wordt door anderen. Dat geldt voor alle partijen, natuurlijk, maar alleen bij

coalitiepartijen zijn die personen ook bewindspersoon. Dat heeft weer z'n weerslag op je eigen baan daarna – ik ging toen stoppen, maar goed. Hoe groot wordt je fractie? Hoe speelt dat? Dus in de campagne worden partijen natuurlijk toch ook wat meer een team, een club. Je hebt ook een campagnestrategie. Dat soort dingen gaan dan wel meer door elkaar lopen. Kritiek op een bewindspersoon van je eigen club is sowieso, qua loyaliteit binnen een partij, niet prettig, maar soms wel heel erg terecht. Maar in campagnetijd kan je natuurlijk ook het idee hebben: dat is om schade te berokkenen; hier wordt een spelletje gespeeld. Dat speelt dan wel meer mee in de hoofden.

Mevrouw **Lammers**:

Was het zo dat de fracties zich volgens u profileerden op het coronabeleid?

De heer **Dijkhoff**:

Ja, maar dat is ook logisch. Als VVD-fractie ... Je had de premier, dus je bent het coronabeleid, bij wijze van spreken. Niet als fractie, maar wel als partij. Op dat moment krijg je ook kritiek van anderen, zo van: hier maakt de premier gebruik van zijn positie als lijsttrekker. Dat hoort er ook bij. Je kunt mensen natuurlijk niet vragen: als u tv kijkt, vergeet dan alles wat iemand als premier doet en kijk alleen naar de debatten waar hij als lijsttrekker staat. Het is dus ook legitiem dat er aanvallen zijn op beleid, persoon en houding en dat de verschillen uitvergroot worden in de campagne. Dat is wat er gebeurt.

Mevrouw **Lammers**:

Oké. Dan heb ik toch nog één afsluitende vraag. In een NRC-artikel van 4 juli 2020 zegt u: "Je maakt altijd fouten in zo'n crisis, maar je moet zorgen dat het goede fouten zijn: als je teruggaat naar de condities waaronder je het besluit moest nemen, dat je dan hetzelfde besluit zou nemen." Hoe zou u dat ... Wat zou ervoor nodig zijn om er in een volgende crisis voor te zorgen dat dit mogelijk is?

De heer **Dijkhoff**:

Misschien ook meer collectief geheugen of expertise over crisis in het algemeen, dus los van welke crisis het is, en langetermijneffecten. Je hoopt natuurlijk dat ... Ik blijf het heel moeilijk vinden om een soort alternatieve realiteit te schetsen waarin we veel minder leed hadden gehad op scholen en in de horeca, maar waarin we wel hadden geaccepteerd dat er heel veel mensen doodgingen. Ik blijf het moeilijk vinden om dat te schetsen. Ik denk

wel dat het ... Het zou heel zonde zijn als er weer een crisis is en mensen achteraf ook weer dezelfde dingen betreuren. Het is logisch als je nieuwe dingen te betreuren hebt. Het gaat om gebieden als: hoe organiseer je je zaken? Hoe zorg je ervoor dat je rekening houdt met dingen die je eigenlijk helemaal niet wil, zodat je er klaar voor bent als je voor de keuze staat waarvan je misschien van tevoren had verwacht er nooit voor te staan, of dat nou een avondklok is of het digitaal functioneren van de Kamer of wat dan ook? Hoe zorg je ervoor dat je van tevoren wel de scenario's hebt doorgedacht, ook de hele onprettige, en erop voorbereid bent? Stel je voor dat er fysieke beperkingen zijn waardoor mensen uit verschillende delen van het land niet meer naar Den Haag kunnen komen. Dan is het parlement er ook niet bij gebaat dat alleen de mensen die hier toevallig in de buurt waren het werk kunnen voortzetten. Ook die langetermijnezichten ... Ik heb van niemand kunnen horen: toen hebben we ook zoiets meegemaakt en waren we heel erg daarop gericht, maar achteraf gezien is dit toch wel heel pijnlijk en die pijn hebben we een hele generatie meegedragen. Dat weet je dan niet. Die kennis is er ook niet. Dan moet je het doen met verwachtingen en de zekerheid dat er dan mensen doodgaan en de waarschijnlijkheid van ander leed. Als je dat meer body kunt geven, kun je daar in de afweging misschien beter rekenschap van geven.

Mevrouw **Lammers**:

Oké. Dank u wel.

De **voorzitter**:

Collega Poortman, heeft u nog vragen?

De heer **Poortman**:

Die heb ik niet, dank u wel.

De **voorzitter**:

Ik ook niet. Dank, meneer Dijkhoff. Daarmee zijn we aan het einde gekomen van dit openbare verhoor. Ik verzoek de bode om de getuige naar buiten te leiden.

(De heer Dijkhoff wordt naar buiten geleid door de bode.)

De **voorzitter**:

Het eerstvolgende openbare verhoor vindt vanmiddag om 14.00 uur plaats,

met mevrouw Simone Roos. Ten tijde van de pandemie was zij Griffier van de Tweede Kamer. Ik sluit de vergadering

Sluiting 13.05 uur.